

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΓΑΛΛΙΚΟΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ Η ΠΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΣΒΟΥΡΓΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΤΟΥ ΡΗΝΟΥ

1. Οι εμπυχωτές της φιλελληνικής κίνησης

Όταν οι Έλληνες σήκωσαν τα όπλα κατά του Τούρκου δυνάστη η διεθνής κοινή γνώμη καταλήφθηκε από έκπληξη και αμηχανία. Η στατική αντίληψη για τους διεθνείς σχηματισμούς και ο αμφίβολος ακόμη χαρακτήρας της θεωρίας των εθνοτήτων δεν είχε επιτρέψει στους Ευρωπαίους να αναγνωρίσουν την πολιτική υπόσταση των απογόνων του αρχαίου λαού, του οποίου εν τούτοις το πνεύμα και ο πολιτισμός αποτέλεσε την θεμελιακή πηγή δικών τους σύγχρονων εμπνεύσεων. Οι περιηγητές, οι οποίοι διέσχισαν και περιέγραψαν τις ελληνικές χώρες, σπάνια διέκριναν στους σύγχρονους κατοίκους τους, όχι μόνον τους δυναμικούς φορείς μιας συνέχειας του ελληνικού έθνους, αλλ' έστω και τους δυνατούς εκπροσώπους μιας εθνικής κοινότητας ικανής να διεκδικήσει το δικαίωμα αυτοτελούς πολιτικής ύπαρξης. Κατά τη χαρακτηριστική έκφραση του Fauriel οι διανοούμενοι της εποχής θεωρούσαν τους σύγχρονους Έλληνας ως «ατυχές συμβάν», το οποίο παρεμβλήθηκε άστοχα μεταξύ των ιερών ερειπίων της παλιάς Ελλάδας για να παραποιήσει το θέαμα και την εντύπωση.¹

Όταν τα πραγματικά γεγονότα ήρθαν να επιβεβαιώσουν την ελληνική εθνεγερσία, την έκπληξη και την αμηχανία της Ευρώπης διαδέχθηκε η συγκίνηση και ο θαυμασμός. Στη Γαλλία, ειδικότερα, τα φιλελληνικά αισθήματα οδήγησαν στην ανάπτυξη του περισσότερο ίσως ολοκληρωμένου από τα εθνικά φιλελ-

1. C. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, I, Paris, 1865, σ. viii.

ληνικά κινήματα, με κριτήριο την ευρύτητα των εκδηλώσεών του, τη σταθερότητα και το ρεαλιστικό πνεύμα, καθώς και τις άμεσες επιπτώσεις του πάνω στις υπεύθυνες κυβερνητικές αποφάσεις. Οι αναμνήσεις του παρελθόντος, αι παρορμήσεις των χριστιανικών, ανθρωπιστικών και φιλελεύθερων τάσεων της εποχής, περισσότερο έντονες υπό το κράτος και της ρωμαντικής έξαρσης, αλλά και αυτές οι υπαγορεύσεις του ορθού λόγου, έφεραν σταθερά τη γαλλική κοινή γνώμη στο πλευρό των Ελλήνων αγωνιστών, οι οποίοι διεκδίκησαν το απαράγραπτο δικαίωμα της εθνικής ανεξαρτησίας απέναντι σ' έναν αλλοεθνή βάνανσο δυνάστη. Στο γενικότερο αυτό κίνημα, η πόλη του Στρασβούργου και οι παραρρήνιες επαρχίες δεν παρέλειψαν να συνεισφέρουν και τη δική τους ιδιότυπη συμβολή.

Κατά την περίοδο της Παλινόρθωσης στις γαλλικές επαρχίες του Άνω και Κάτω Ρήνου ζούσαν ένα εκατομμύριο κάτοικοι που διακρίνονταν για την αξιολογή δραστηριότητά τους στο πολιτικό και οικονομικό πεδίο. Πάνω στον διαχωριστικό άξονα Γαλλίας και Γερμανίας, διαμοιρασμένη ανάμεσα σε καθολικούς και προτεστάντες, εστία εκφοράς διαφορετικών γλωσσικών ιδιωμάτων, η Αλσατία είχε ταυτόχρονα από μακρού αναχθεί σε σημείο επικοινωνίας μεταξύ των παραρρήνιων περιοχών. Βιώματα ανθρωπιστικά και χριστιανικά, επιδράσεις ρωμαντικές αλλά και έντονα φιλελεύθερες ροπές, διασταυρώνονταν για να προσδώσουν τον ιδιόμορφο ιδεολογικό χαρακτήρα της αλσατικής κοινωνίας.² Υπό ανάλογες συνθήκες δεν ήταν τυχαίο το γεγονός ότι ορισμένες από τις πρώτες φωνές υπέρ του αγώνα υψώθηκαν από τον χώρο αυτό. Ο Schweighaeuser, επιφανής πανεπιστημιακός δάσκαλος, ο Stoeber, διακεκριμένος ποιητής, και ο στρατηγός Foy, ηγετική πολιτική φυσιογνωμία, συνδεδεμένος στενά με την Αλσατία, εξέφρασαν το ειδικό ιδεολογικό κλίμα της παραρρηνίας Γαλλίας, το οποίο απέπνεε τις ανθρωπιστικές, τις ρωμαντικές και τις φιλελεύθερες τάσεις.

Ο Jean-Geoffroi Schweighaeuser, καθηγητής του Πανεπιστημίου του Στρασβούργου, ελληνιστής, όπως και ο διάσημος πατέρας του, αλλά και, ακόμα, διακεκριμένος ιστορικός της τέχνης, εκφώνησε επίσης την 30 Ιουλίου 1821 θερμό φιλελληνικό λόγο ενώπιον της Société des Sciences, Agriculture et Arts της αλσατικής πρωτεύουσας. Το γενικό θέμα αναφερόταν στις υπηρεσίες που είχαν προσφέρει οι Έλληνες στον πολιτισμό: «Το πρόχειρο σχέδιόμα, το οποίο θα επι-

2. Για τη γενική πολιτική, οικονομική, θρησκευτική κατάσταση στην Αλσατία βλ. κυρίως τη λαμπρή διατριβή του Paul Leuillot, *L'Alsace au début du XIXe siècle. Essai d'histoire politique, économique et religieuse (1815-1830)*, t. I-III, Paris, 1859-1860. Γενικά στοιχεία στο συνοπτικό εγχειρίδιο του Fernand L' Huillier, *Histoire de l'Alsace*, Paris, 1965, ιδίως σ. 68-78.

διώξω να σκιαγραφήσω, θα καταστήσει φανερό ότι τα αισθήματα που προκάλεσαν οι δυστυχίες του λαού αυτού σε πολλές γενναιόδωρες καρδιές, όχι μόνο δεν αποτελούν την εκδήλωση κενής επιδίωξης νέων συγκινήσεων ή πνευματικής ανησυχίας, η οποία εκφράζει την απέχθεια προς την ιδέα της σταθερότητας και αρέσκεται στην θέα της κατάρρευσης των αυτοκρατοριών, αλλ' αποβλέπουν αντίθετα, στην απόδοση του πιο δίκαιου φόρου ευγνωμοσύνης». Μέσω του μακρού λόγου του, ο Schweighaeuser ερχόταν να υπογραμμίσει τις ευεργεσίες από αυτή τη «γη του ωραίου, του λόγου και της λογοτεχνίας», που είχε επί τέσσερις αιώνες λεηλατηθεί από βάρβαρους κατακτητές, τους ίδιους που είχαν επανειλημμένα απειλήσει «τον όλο δυτικό πολιτισμό με πλήρη καταστροφή». Το συμπέρασμα: «Ποιός άνθρωπος ευαίσθητος και ευγνώμων, φίλος ιδίως των γραμμάτων και των τεχνών, ο οποίος οφείλει στις ένδοξες αυτές χώρες τις πιο ευγενείς απολαύσεις και τις πιο γλυκές εμπνεύσεις του, θα ήταν δυνατό να απαρνηθεί τη συμπάθεια για τα δεινά, τα οποία τις βαρύνουν, και τον ευσεβή πόθο να δει αναγεννημένες τις ημέρες του Μαραθώνα και της Σαλαμίνας;»³

Το όνομα του Schweighaeuser είχε συνδεθεί στενά με την ανάπτυξη των κλασικών ελληνικών σπουδών στην Ευρώπη του Ρήνου. Ο Jean Schweighaeuser, πατέρας, ο οποίος κατά τις ημέρες της ελληνικής εξέγερσης είχε υπερβεί το ογδοηκοστό έτος και είχε σχεδόν απολέσει την όρασή του, υπήρξε από τους πιο διακεκριμένους φιλόλογους της εποχής του. Πρώτος τακτικός καθηγητής της ελληνικής φιλολογίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Στρασβούργου, μέλος της Βασιλικής Επιγραφικής Ακαδημίας, είχε αποκτήσει διεθνή φήμη για τις εκδόσεις του Επίκτητου, του Πολύβιου και των Δειπνοσοφιστών του Αθηναίου, τις πολυάριθμες μονογραφίες του και το περίφημο λεξικό του Ηροδότου.⁴ Ο γιός του, Jean-Geoffroi, δεν πρόδωσε τη βαριά αυτή κληρονομιά. Καθηγητής της ελληνικής φιλολογίας, αρχαιολόγος, ποιητής και πνεύμα ρωμαντικό, έχαιρε επίσης φήμης που υπερέβαινε τα γεωγραφικά όρια της Αλσατίας.⁵ Το γεγονός

3. *Discours sur les services que les Grecs ont rendus à la civilisation, prononcé à la séance publique de la Société des sciences, agriculture et arts de Strasbourg le 30 juillet 1821, par J. G. Schweighaeuser fils, professeur de littérature grecque, A Paris, de l'imprimerie de Firmin Didot, 1821.*

4. Chr. Pfister, *Les Schweighaeuser et la chaire de littérature grecque de Strasbourg (1770-1855)*, Paris, σ. 5-22. Στο τμήμα, εξάλλου, των χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης των Παρισίων φυλάσσονται ορισμένες επιστολές που ανταλλάχθηκαν μεταξύ Κοραή και Schweighaeuser, μέσω των οποίων διαφαίνεται ο βαθύτατος σεβασμός του Έλληνα προς τον Αλσατό φιλόλογο: B. N., *Manuscripts*, Fr. N. A., 6886.

5. C. Pfister, *ό.π.*, σ. 23-32. De Golbery, *Notice sur la vie et les travaux de Jean-Gottfried Schweighaeuser*, «Revue d'Alsace», 3e série, 5, (1869), σ. 454-474.

ακριβώς τούτο εξηγεί όχι μόνο την προσήλωση των Schweighaeuser στην ελληνική υπόθεση, αλλά και την απήχηση της διάλεξης της 30 Ιουλίου, η οποία δημοσιεύτηκε αμέσως στο Παρίσι από τον Firmin Didot.

Άλλη χαρακτηριστική εκδήλωση της συγκίνησης, που προκλήθηκε από την ελληνική εξέγερση, υπήρξε η δημοσίευση του ποιητικού έργου του Daniel-Ehrenfried Stoeber, *Griechenlands Erwachen* (Η αφύπνιση της Ελλάδας).⁶ Ο Stoeber, συμβολαιογράφος και, στη συνέχεια, δικηγόρος στην πόλη του Στρασβούργου, πέρα από την ενεργό συμμετοχή στα κοινά, ήταν ακόμη ποιητής ευρύτερα γνωστός. Προασπιστής της γερμανικής γλώσσας, παρά την εθνική προσήλωσή του στη Γαλλία, διατηρώντας, ακόμη, στενή επαφή με τους πνευματικούς εκπροσώπους της γερμανικής όχθης του Ρήνου, προσωποποιεί κατά την άποψη του Fernard L'Huillier το *genius loci* της εποχής.⁷

Η αφύπνιση του ενδιαφέροντος των ανθρωπιστικών και των λογοτεχνικών κύκλων, η οποία και εκφράστηκε από τον Schweighaeuser και το Stoeber, ακολουθήθηκε στο καθαρά πολιτικό πεδίο από την παρέμβαση του στρατηγού Foy, ο οποίος ανακίνησε πρώτος ενώπιον της Γαλλικής Εθνοσυνέλευσης την ελληνική υπόθεση. Η πρωτοβουλία του αυτή αποτέλεσε προεισαγωγή εκτενέστερης αγόρευσής του, στις 24 Ιουλίου 1822: «Ένας πληθυσμός επτά εκατομμυρίων ψυχών τείνει να απαλλαγεί από την κυριαρχία των βαρβάρων επικαλείται τη μεγαλοψυχία, την ευσπλαχνία, τη θρησκεία των λαών και των βασιλέων. Αν η παρακλητική φωνή των Ελλήνων δεν εισακουστεί όλοι, όλοι μέχρι και του τελευταίου, θα αφανιστούν ταχύτερα ή βραδύτερα από τη σπάθη των Μουσουλμάνων!» Και, στη συνέχεια, αφού καταδίκασε την αμήχανη στάση και την καιροσκοπική τακτική της κυβέρνησης, ο Foy δεν δίσταζε να αναφωνήσει: «Αν η Ελλάδα χαθεί, η Γαλλία θα είναι η υπεύθυνη και η Γαλλία θα οφείλει να απαντήσει στη σημερινή γενεά και στις μελλοντικές γενεές».⁸

6. *Griechenlands Erwachen. Eine Hymne*, von Ehrenfried Stöber, Strasburg, F. G. Levrault, 1821.

7. F. L' Huillier, ό.π., σ. 75-6. Επίσης, H. Ehrismann, *Auguste Stoeber. Sa vie et ses œuvres*, «Bulletin de la Revue historique de Mulhouse», IX (1886), σ. 5 κ.ε. F.-E. Sitzmann, *Dictionnaire de biographie des hommes célèbres de l'Alsace*, t. II, σ. 830.

8. *Discours du général Foy précédés d'une notice biographique*, par M. P. F. Tissot, II, Paris, 1826, σ. 95, 175-180. Λίγο δε πριν από τον θάνατό του, το 1825, είχε ακόμη τονίσει από το βήμα της Βουλής, όταν διαδόθηκε ότι ο Μέτερνιχ είχε σπεύσει στο Παρίσι για να επιβάλει στη Γαλλία την ουδετερότητα απέναντι στην αγωνιζόμενη Ελλάδα: «Και η Γαλλία εφρικίασε, εφόσον οι νίκες των Ελλήνων είναι δικές μας νίκες· εφόσον η καταστροφή της θα ήταν η καταστροφή μας· εφόσον όλες οι γαλλικές καρδιές πάλλουν για την ιερή υπόθεση της θρησκείας, της ελευθερίας και των ωραίων αναμνήσεων» (ό.π., σ. 471).

Ο στρατηγός Foy, ένδοξος αξιωματικός της στρατιάς του Ρήνου, φέροντας υπερήφανα τα δεκαπέντε τραύματα που είχε δεχθεί στα πεδία των μαχών, διακεκριμένος πολιτικός και λαμπρός ρήτορας, έχαιρε γενικής αναγνώρισης χάρις ακόμη στις αρετές της ευθύτητας και της εντιμότητας, καθώς και στο ευρύ και γενναιόδωρο πνεύμα του⁹. Η σθεναρή στάση του στο ελληνικό ζήτημα έδωσε γενναία ώθηση στο φιλελληνικό κίνημα σε κλίμακα πανεθνική, αλλά και συνέβαλε στην ειδικότερη διάδοση του φιλελληνισμού στις παραρρήνιες επαρχίες. Ο Foy είχε βιώσει στην Αλσατία τις κρίσιμες ώρες των πρώτων μετεπαναστατικών πολέμων και είχε έκτοτε διατηρήσει την επαφή με την γη αυτή, προς την οποία αισθανόταν ιδιαίτερη έλξη. Τον Αύγουστο του 1821 οι Αλσατοί του επεφύλαξαν μιαν αληθινά θριαμβευτική υποδοχή και του απένειμαν τις ύψιστες τιμές. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι το έτος 1822 εκδόθηκε στο Στρασβούργο και το μοναδικό δοκίμιό του πάνω στο ελληνικό ειδικά ζήτημα, *Griechenland und Spanien. Eine Rede*.¹⁰

Στην προσωπικότητα των τριών ανδρών που προαναφέρθηκαν διασταυρώνονται ορισμένες προοδευτικές τάσεις της εποχής, οι οποίες προσέδιναν το ιδιαίτερο περιεχόμενο στη φιλελληνική κίνηση, όπως διαμορφώθηκε υπό τις ιδιότυπες αλσατικές συνθήκες. Ο Schweighauser ήταν λάτρης του κλασικού πολιτισμού αλλά και φύση βαθιά ρωμαντική, ποιητής και ερευνητής του μεσαιωνικού παρελθόντος της ιδιαίτερης πατρίδας του, καθώς και συνειδητός διαμαρτυρόμενος. Ο Stoeber, ένθερμος κήρυκας της προτεσταντικής πίστης, προσωποποιεί ακόμη τον ασυνήθιστο πριν από το 1830 συνδυασμό της φανατικής προσήλωσης στον πολιτικό φιλελευθερισμό, η οποία εκδηλώνεται με την ενεργή συμμετοχή του στην κίνηση υπέρ του στρατηγού Foy και του Benjamin Constant, με τη βίωση των ρωμαντικών παρορμήσεων, όπως εκφράζονται στην ποίηση και γενικότερα στην πνευματική επικοινωνία του με τη γερμανική σχολή.¹¹ Η ηγετική παρουσία, τέλος, της προσωπικότητας του Foy, ενός από τους ευγενέστερους και περισσότερο εμπνευσμένους εκπροσώπους του γαλλικού φιλελευθερισμού κατά την περίοδο της Παλινόρθωσης, είναι αλληλένδετη με την καθιέρωση της Αλσατίας ως προ-

9. Paul Thureau - Danguin, *Le parti libéral sous la Restauration*, Paris, 1888 (2e éd.), σ. 132 κ.ε. Εκτενή βιογραφικά στοιχεία, *Discours du général Foy précédés d'une notice biographique*, par M. P. F. Tissot, Paris, 1826.

10. *Griechenland und Spanien. Eine Rede*, von General Foy, Strassburg, J. H. Heitz, 1822.

11. Για τα γενικά πολιτικά ιδεολογικά ρεύματα της εποχής βλ. βασικά Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, II, Paris, σ. 513 κ.ε.

πυργίου της φιλελεύθερης κίνησης.¹² Από την πρώτη κατά συνέπεια εκδήλωσή του στις επαρχίες του Ρήνου, ο φιλελληνισμός, εκφράζοντας καταρχήν τις αναζητήσεις του «πολιτικού ρωμαντισμού», είχε συναφθεί με την κίνηση του πολιτικού φιλελευθερισμού, με την οποία και έμελλε, κατά βάθος, να ταυτιστεί.

Η ιδιότυπη αυτή διαδικασία, η οποία δεν απαντάται –ως προς τον βαθμό τουλάχιστον– σε άλλη περιοχή της φιλελληνικής Γαλλίας, θα ολοκληρωθεί προοδευτικά. Τις πρώτες πράγματι χαρακτηριστικές τοποθετήσεις του Schweighaeuser, του Stoeber ή του Foy, ακολούθησε με την πάροδο του χρόνου το ολοένα διευρυνόμενο ενδιαφέρον της φιλελεύθερης κοινής γνώμης. Οι εκπρόσωποι της τελευταίας αυτής όχι μόνον τάσσονταν στο πλευρό των Ελλήνων, αλλά και αντλούσαν από τον αγώνα τους δυνάμεις για τον δικό τους αγώνα.¹³ Οι συντηρητικές τοπικές αρχές επιβεβαίωναν ότι μέσω του ενδιαφέροντος για την ελληνική υπόθεση εκδηλωνόταν, υπό άλλη μορφή, η πολιτική δραστηριότητα της φιλελεύθερης μερίδας. «Όπως και αν έχουν τα πράγματα, υπογραμμίζει ο νομάρχης του Άνω Ρήνου, δεν δύναμαι να διακρίνω, σ' ό,τι συμβαίνει σήμερα εξ αφορμής των Ελλήνων, παρά μία κομματική υπόθεση, και όχι μία πράξη φιλανθρωπίας».¹⁴ Η προοδευτική σύνδεση και η βαθύτερη σύμπτωση του φιλελληνισμού με τον φιλελευθερισμό θα εκφραστεί χαρακτηριστικά την 1η Ιανουαρίου του 1828 από τη στήλη του *Courrier du Bas-Rhin*. Το επίσημο φιλελεύθερο δημοσιογραφικό όργανο του Στρασβούργου, αφού εξάρει τη σημασία της εσωτερικής πολιτικής μεταβολής, η οποία είχε σημειωθεί με την αποφασιστική ενίσχυση της αντιπολιτευτικής μερίδας στις εκλογές του 1827, θα συνδυάσει την πρόοδο των φιλελεύθερων δυνάμεων και την κατίσχυση των θέσεών τους με τη θετική εξέλιξη του ελληνικού ζητήματος. «Στην Ανατολή, η Ελλάς, ενώ εξέπνεε, είδε να συγκροτείται μία Ιερή Συμμαχία, η οποία επιδιώκει να την απαλλάξει από την αγωνία της. Τί ευρύ πεδίο ελπίδων φέρει μαζί του το νέο έτος! Ας το χαιρετίσουν όλες οι ευγενείς ψυχές με τίς ευχές τους, προσφέρεται για να θεραπεύσει τις πληγές και τους πόνους μακρών ετών!»¹⁵

12. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά τις εκλογές του 1824, μεταξύ δεκαεννέα και μόνο επανεκλεγέντων φιλελεύθερων βουλευτών, περιλαμβάνονταν οι εκπρόσωποι της πόλης του Στρασβούργου Humman και Turckheim, ενώ επικεφαλής της ομάδας ήταν οι Foy και Constant, στενά συνδεδεμένοι με την Αλσατία (P. Thureau-Dangin, *ό.π.*, σ. 187-192). Κατά δε την έκφραση του Leuillot (*ό.π.*, I, σ. 454-5) «ο αλσατικός φιλελευθερισμός εκδηλώθηκε με την ευκαιρία του θανάτου του στρατηγού Foy περί το τέλος του 1825».

13. P. Leuillot, *ό.π.*, I, p. 345.

14. France, Archive Nationales (=A.N.), 6722, Préfet du Haut-Rhin au Ministre de l'Intérieur, 13 Mai 1826.

15. *Courier du Bas-Rhin*, 1 Ιανουαρίου 1828.

Σε πρώτη φάση, η φιλελληνική κίνηση στην Αλσατία δεν εξέφρασε ενδιαφέρον αποκλειστικά ροπές της κοινής γνώμης· ενισχύθηκε, σε μικρό έστω βαθμό, από ορισμένες έξωθεν παρακινήσεις. Από τους πρώτους, πράγματι, μήνες της Επανάστασης, οι μυστικές φιλελεύθερες εταιρίες, που δρούσαν στις γειτονικές γερμανικές και ελβετικές επαρχίες, είχαν σπεύσει να ασπαστούν την ελληνική υπόθεση. Πλήθος εθελοντών κατευθυνόταν στην Ελλάδα προκειμένου να αγωνιστεί στο πλευρό των επαναστατών. Το Στρασβούργο, επί της οδού που έφερε από την κεντρική Ευρώπη στο λιμένα της Μασσαλίας, μεταβαλλόταν σε σταθμό διάβασης. Φοιτητές, ως επί το πλείστον, ή νέοι αξιωματικοί, Γερμανοί και Πολωνοί, συχνά και Έλληνες εμπορευόμενοι, κυκλοφορούσαν στις οδούς της αλσατικής μητρόπολης, φέροντας ως διακριτικό μικρό ερυθρό σταυρό και μη διστάζοντας να διαδηλώσουν την πίστη τους στην ιδέα της ελληνικής ελευθερίας.¹⁶ Με την πάροδο του χρόνου, σύμφωνα με πληροφορίες δύσκολα επιβεβαιώσιμες, ο πύργος του Wolfsberg, στην επαρχία του Άνω Ρήνου, είχε μεταβληθεί σε σημείο διασταύρωσης της επικοινωνίας μεταξύ των φιλελληνικών κύκλων της Γαλλίας, της Ελβετίας και της Γερμανίας.¹⁷

Η παρουσία και η δραστηριότητα των ξένων φιλελλήνων διήγειρε ενωρίς τις ζωηρές ανησυχίες των κυβερνητικών αρχών. Η κεντρική υπηρεσία του Υπουργείου των Εσωτερικών συνιστούσε στα τοπικά όργανα συνεχή και αδιάπτωτη επαγρύπνηση.¹⁸ Με σύντονα αστυνομικά διοικητικά μέτρα, χωρίς να αποτραπεί

16. Strasbourg, Archives Départementales (= Str. A. D.), III M 20, Préfet du Bas-Rhin au Maire de Strasbourg, 5 octobre 1821· Directeur général de la police au Préfet du Bas-Rhin, 17 octobre 1821. Επίσης A.N., F7 6722, Préfet du Haut-Rhin au Directeur général de l' adm. Départ. de la police, 30 octobre 1821. Μεταξύ των ξένων, που πέρασαν από το Στρασβούργο, αναφέρεται και το όνομα του γνωστού Αμερικανού φιλέλληνα George Jarvis. Ο Jarvis προερχόμενος από το Kehl προσήχθη ενώπιον των αρχών του Στρασβούργου γιατί εμφανίστηκε κατά τη διάρκεια θεατρικής παράστασης να φέρει χαρακτηριστικό μικρό ερυθρό σταυρό στο πηλίκιό του! Ο Αμερικανός φιλέλληνας δήλωσε ότι είναι έμπορος από την Altona, με πατέρα Αμερικάνο, αλλά και δεν απέκρυψε την πρόθεσή του να μεταβεί στην Ελλάδα μέσω Ελβετίας (Str., A.D. III M 20, Maire de Strasbourg au Préfet du Bas-Rhin, 7 décembre 1821).

17. A. N., F7 6722, Secrétaire d'Etat de l'Intérieur au Préfet du Haut-Rhin, 31 juillet 1826· Préfet du Haut-Rhin au Secrétaire d'Etat..., 9 août 1826.

18. Μεταξύ των μέτρων που εφαρμόστηκαν ήταν και η προσαγωγή ενώπιον των αρχών όσων ατόμων έφεραν διακριτικά, όπως ο ερυθρός σταυρός κλπ., η εξακρίβωση της ταυτότητας των διερχομένων, ο προκαθορισμός της πορείας την οποία όφειλαν να ακολουθήσουν έως τη Μασσαλία, η μετάβαση καθ' ομάδες που δεν υπερέβαιναν τους πέντε, η απαγόρευση της παραμονής τους στην πόλη πέρα από 24 ώρες. Βλ. Strasbourg, Archives Administratives (=Str., A.A.), 63/359 (Archives de la Police), Préfet du Bas-Rhin au Maire de Strasbourg, 9 octobre 1823. Str., A.D. III M 20, Directeur général de la Police (Paris) au Préfet de Bas-Rhin, 17 octobre 1821. Préfet au Maire de Strasbourg,

η προβολή του ολοένα και πιο έντονου φιλελληνικού ενδιαφέροντος, υπήρξε οπωσδήποτε φραγμός στην στρατολόγηση εθελοντών μεταξύ των κατοίκων των αλσατικών πόλεων. Εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση του φοιτητή της ιατρικής Paulet, ο οποίος ακολούθησε στην Ελλάδα τον Delorcy, πρώην αξιωματικό από το Nancy, ο οποίος πέρασε από το Στρασβούργο τον Σεπτέμβριο του 1821,¹⁹ καθώς και η αναχώρηση δύο νέων, για τους οποίους δεν αναφέρονται επαρκή στοιχεία, με την ίδια τελική κατεύθυνση.²⁰ Η περιορισμένη πολεμική συμμετοχή των Αλσατών απετέλεσε τον κανόνα σ' ολόκληρη τη διάρκεια του ελληνικού απελευθερωτικού αγώνα. Τα ονόματα εθελοντών ή συμμετεχόντων σε στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Ελλάδα δεν είναι πολλά: Louis-Joachim Blondel, Wencher, Marius Wohlgemuth, Kalembacher (ή Calembacher), ακόμη δε Felix Pflieger, Joseph Hauser, Martin Hunord, Bruat.²¹ Η εθελοντική εν τούτοις παρουσία στα πεδία

23 octobre 1821· Maire au Préfet, 30 octobre 1821· Maire au Préfet, 30 octobre 1821. A. N., F7 6722, Secrétaire d'Etat à l'Intérieur au Directeur de la Police, 27 octobre 1821· Directeur de la Police au Préfet du Bas-Rhin, 20 octobre 1821.

19. Οι δύο φιλέλληνες τελικά αναχώρησαν από τη Μασσαλία για την Ελλάδα, στις 24 Οκτωβρίου 1821. Βλ. Str., A.D., III M 20, Maire de Strasbourg au Préfet du Bas-Rhin, 10 octobre 1821. Directeur général de la Police au Préfet, 18 octobre, 14 novembre 1821· επίσης A.N., F7 6722, Etat des passagers embarqués à Marseille sur la bombarde «La Sainte Lucie» allant à Livourne. Τα ονόματα των Delorcy και Paulet αναφέρονται απλά χωρίς άλλη διευκρίνιση στο W. Barth, M. Kehrig-Korn, *Die Philhellenenzeit. Von der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zur Ermondung Kapodistrias am 9. October 1831. Mit einen ausführlichen Namen verzeichnis der europäischen und amerikanischen Philhellenen*, München, 1960, σ. 97, 198.

20. Ο πρώτος ονομαζόταν Stoer, ενώ ο δεύτερος, του οποίου το όνομα δεν αναφέρεται, ήταν χειρουργός του στρατιωτικού νοσοκομείου (Str., A.D., III M 20, Préfet du Bas-Rhin au Directeur général de la Police, 4 novembre 1821).

21. Ο L. J. Blondel, λοχαγός από το Στρασβούργο, συμμετέσχε στην άμυνα της Ακρόπολης και υπηρέτησε εν συνεχεία υπό τις διαταγές των Church και Dentzel (*Documents relatifs à l'état présent de la Grèce, publiés d'après les communications du comité philhellénique de Paris, juillet, août, septembre, octobre et novembre 1827*, σ. 26). Ο Wencher, στρατιωτικός εκ Haguenau, επιβιβάσθηκε στη Μασσαλία επί της «Sainte-Lucie» (P. Gaffarel, *Marseille et les Philhellènes en 1821-1822*, «Revue Historique», t. 129 (1918), σ. 265). Ο M. Wohlgemuth, λοχαγός από το Στρασβούργο, ταξίδευσε δύο φορές στην Ελλάδα και απεβίωσε στον Πόρο (A.N. F7 6724, Directeur de Police de Paris, 14 juillet 1826· W. Barth, M. Kehrig-Korn, *ό.π.*, σ. 260). Ο Kalembacher (ή Calembacher) από το Στρασβούργο, έφθασε στην Ελλάδα τον Μάρτιο του 1828 με το πλοίο «Entreprise» (*Courier du Bas-Rhin*, 18 Mars 1828. M. Barth, M. Kehrig-Korn, *ό.π.*, p. 89). Οι F. Pflieger, γιος του δημάρχου της κωμόπολης Altkirch, J. Hauser και M. Hunrd από το Pfaffenheim του Άνω Ρήνου, συμμετείχαν στη ναυμαχία του Ναυαρίνου, της οποίας μάλιστα ο τρίτος υπήρξε ο τελευταίος που επέζησε, έως το 1893 (Charles Coutzwiller, *A travers le passé*, «Revue d'Alsace», Nouvelle série, t. 9 (1895), σ. 178). Στην ίδια ναυμαχία συμμετέσχε και ο μετέπειτα ναύαρχος Bruat, ως υποπλοίαρχος επί του «Breslau», και

των μαχών δεν αποτελεί παρά μία και μόνο πτυχή της φιλελληνικής δραστηριότητας. Κατά τούτο, αν η διέλευση των ένθερμων εθελοντών της κεντρικής Ευρώπης δεν άρκεσε για να εγείρει ένα αντίστοιχο ρεύμα εθελοντισμού μεταξύ των ορθολογιστών κατοίκων της παραρρήνιας Γαλλίας, συνετέλεσε αντίθετα στην ευρύτερη διάδοση της φιλελληνικής ιδέας και στην ενθάρρυνση των φιλελεύθερων στοιχείων, τα οποία θα αποβούν οι κύριοι εμψυχωτές και φορείς της.²²

Η ειδικότερη ανάπτυξη της φιλελληνικής κίνησης στις επαρχίες του Ρήνου συνάπτεται λιγότερο με το ενδιαφέρον των μεμονωμένων ατόμων και περισσότερο με τη δράση ορισμένων συγκεκριμένων σωματείων και ομάδων. Η εξέλιξη αυτή χαρακτηρίζει τη γενικότερη πορεία του γαλλικού φιλελληνισμού. Τις μεμονωμένες πράγματι πρωτοβουλίες διαδέχθηκε από το 1823 η πρώτη συγκροτημένη συλλογική προσπάθεια. Η *Société de la morale chrétienne*, η οποία είχε συσταθεί το 1821 με σκοπό να συντελέσει στη γενικότερη εφαρμογή των χριστιανικών αρχών στις σχέσεις μεταξύ των ατόμων και των λαών, συνέστησε το 1823 ειδική επιτροπή υπέρ των Ελλήνων προσφύγων στη Γαλλία.²³ Μεταξύ των μελών της εταιρίας περιλαμβάνονταν διακεκριμένοι εκπρόσωποι της Αλσατίας, οι οποίοι και έσπευδαν να επιδείξουν ενεργό ενδιαφέρον υπέρ των Ελλήνων: Ο J. Coulmann, αντιπρόεδρος της εταιρίας, πρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας και αργότερα βουλευτής, ο οποίος διέθετε έκτακτο κύρος και ισχύ στην ιδιαίτερη επαρχία του αλλά και στη γαλλική πρωτεύουσα²⁴· ο βαρώνος de Turckheim, αντιπρόεδρος επίσης της εταιρίας, βουλευτής και δήμαρχος του Στρασβούργου, εκπρόσωπος της γνωστής οικογένειας τραπεζίτων, πρόεδρος του γενικού προτεσταντικού κονσιστωρίου²⁵· οι Hartmann και Zuber, εκπρόσωποι των ισχυρότερων βιομηχανικών δυναστειών του Άνω Ρήνου²⁶· οι J.-G. Treuttel και J. G. Würtz,

παρασημοφορήθηκε για τη δράση του με τον σταυρό του ιππότη της Λεγεώνας της Τιμής, στις 27 Δεκεμβρίου 1827 («Revue d'Alsace», t. LXXIV (1927), Note de F. Schaedelin, σ. 303).

22. P. Leulliot, *ό.π.*, I, σ. 345.

23. A. N., F7 6722, Rapport du Directeur général de la Police, 1 Mars 1825. Για τη γενική δραστηριότητα της εταιρίας, J. Dimakis, *La «Société de la Morale Chrétienne» de Paris et son action en faveur des Grecs lors de l'insurrection de 1821*, «Balkan Studies», 6 (1966), σ. 27-48 (Άρθρο βασισμένο στις ετήσιες εκθέσεις της Εταιρίας για τη φιλελληνική της δραστηριότητα, που περιέχονται στις εκδιδόμενες επετηρίδες της).

24. Για τον Goulmann, γενικά στοιχεία, P. Leuilliot, *ό.π.*, I, 217-8 κ.α.

25. *Journal de la Société de la Morale Chrétienne*, t. 4 (1825), σ. 41. Sitzmann, *ό.π.*, II, σ. 896-7. L. Spach, M. Frédéric de Turckheim, «Revue d'Alsace», 5 (1854), σ. 145-164.

26. Sitzman, *ό.π.*, I, σ. 709-710, II, σ. 1049-1050. C. Gerard, Henri Hartmann, «Revue d'Alsace», 8e année (1857), σ. 37-43. *Assemblée générale annuelle de la Société de la Morale Chrétienne. Séance du 24 Avril 1828*, σ. 63-70.

συνιδιοκτήτες της περιώνυμης εκδοτικής επιχείρησης, στην έδρα της οποίας και πραγματοποιήθηκε η πρώτη συνεδρίαση της εταιρίας.²⁷

Ο φιланθρωπικός εν τούτοις χαρακτήρας της όλης δραστηριότητας της *Société de la morale chrétienne* υπαγόρευσε περί τις αρχές του έτους 1825 την οργάνωση νέας φιλελληνικής επιτροπής, ικανής να προβάλλει άμεσα πολιτικές θέσεις. Η πρωτοβουλία αυτή αναλήφθηκε από επιφανείς εκπροσώπους των γραμμάτων, της επιστήμης και της δημόσιας ζωής. Ο Chateaubriand, ο de Choiseul, ο κόμης Sebastiani, ο Firmin Didot αποφάσιζαν από κοινού με τους εξέχοντες εκπροσώπους της εταιρίας να συγκροτήσουν την *Comité en faveur des Grecs*, της οποίας η δράση έμελλε να αποδειχτεί ιδιαίτερα ευεργετική για τους Έλληνες. Η *Société de la morale chrétienne*, δημιουργώντας μια νέα φιλελληνική επιτροπή, προορισμένη να υποβοηθήσει την πολιτιστική και κοινωνική ανάπτυξη των Ελλήνων μέσα σε πνεύμα ειρηνικό, ηθικό και ευαγγελικό, δεν παρέλειπε να παράσχει και μίαν ακόμη υπηρεσία στην αγωνιζόμενη Ελλάδα.²⁸ Το 1825 ανέθετε στον Benjamin Constant, επιφανές μέλος της, να απευθύνει στο όνομά της πανηγυρική έκκληση προς τους χριστιανούς υπέρ του ελληνικού αγώνα.²⁹

Ο Benjamin Constant υπήρξε κατά την περίοδο της Παλινόρθωσης ο κυριότερος εκπρόσωπος του φιλελευθερισμού, τόσο στο θεωρητικό όσο και στο πεδίο της πολιτικής πράξης. Εισηγάγε πρώτος τη θεωρία του «απόλυτου φιλελευθερισμού» και επεδίωξε να κατοχυρώσει στην πράξη τα δικαιώματα του ατόμου απέναντι όχι μόνο στις καταχρήσεις της εξουσίας στο εσωτερικό της χώρας, αλλά και στην καταπάτηση της εθνικής κυριαρχίας από οποιοδήποτε ξένο δυνάστη.³⁰ Οι θεμελιακές αυτές θέσεις ήταν εύλογο να τον εντάξουν στη χορεία των επιφανέστερων υπερασπιστών της ελληνικής υπόθεσης.³¹ Η έκκλησή του

27. *Journal de la Société de la Morale Chrétienne*, t. 8 (1828), σ. 59-63. P. Leuilliot, ό.π., I, p. 194.

28. *Journal de la Société de la Morale Chrétienne*, t. 5 (1825), σ. 122-124, 277, 279-281, t. 6 (1826), σ. 2-3. *Assemblée Générale annuelle de la Société de la Morale Chrétienne. Séance du 15 Avril 1825*, σ. 18-21. Για το ίδιο θέμα, A. N. F7 6722, Rapport du Directeur Général de la Police, 1 mars 1825.

29. *Journal de la Société de la Morale Chrétienne*, t. 6 (1826), σ. 1-2.

30. *Mélanges de littérature et de politique*, par M. Benjamin Constant, Paris 1829, σ. vi. Επίσης, C. Bougle, *La Philosophie politique de Benjamin Constant*, «La Revue de Paris», 1 mars 1914, σ. 209-224. Για τη γενική θέση των ιδεών του Constant, J. Touchard, *Histoire des idées politiques*, II, Paris, 1965 (3e ed.), σ. 520-524.

31. Ο Benjamin Constant συνδεόταν στενά εξάλλου και με τον Fauriel, σε επιστολή προς τον οποίο μάλιστα εκφράζει και ειδικό ενδιαφέρον για την πορεία των μελετών του τελευταίου σε ό,τι αφορά τους Έλληνες (Victor Glachant, *Benjamin Constant sous l'œil de guet, d'après de nouveaux documents inédits*, Paris, 1906, σ. 144).

υπέρ των Ελλήνων συνέπεσε με τη συστηματική ενεργοποίηση του φιλελληνικού ενδιαφέροντος και την ανάληψη αποφασιστικών πρωτοβουλιών υπέρ του αγώνα τους. «Η Πρόνοια, η οποία δεν επιθυμεί να δει τον Χριστιανισμό να υποκύπτει, εξήγειρε ένα λαό που διαθέτει τις δύο αρετές που η πολιτισμένη Ευρώπη δεν διαθέτει πλέον, να πιστεύει και να πεθαίνει. Ο λαός αυτός συναντάται στην είσοδο της Ευρώπης. Ανοίγει απέναντι στην Ασία μια πολιτική και θρησκευτική λεωφόρο· είναι αξιοθαύμαστος για το θάρρος, την αφοσίωση, τον ενθουσιασμό, την ηρωική περιφρόνηση του θανάτου. Το συμφέρον μας, το καθήκον μας απέναντι στο Θεό, απέναντι στους ανθρώπους, απέναντι στην αξιοπρέπεια του ανθρωπίνου είδους, μας επιβάλλουν να μην ανεχθούμε τον αφανισμό του...».³² Η φιλελληνική δράση του Benjamin Constant δεν εξαντλείται στην έκκληση αυτή. Ακολούθησαν οι προφορικές παρεμβάσεις του στη Βουλή, στις 5 και στις 8 Μαΐου 1826,³³ καθώς και τα γραπτά δοκίμιά του, στον τόμο «Mélanges de littérature et de politique»: Ο αγώνας των Ελλήνων κατά των Τούρκων είναι σύγκρουση του πολιτισμού με τη βαρβαρότητα και τον τυφλό και άλογο φανατισμό...³⁴

Η έκκληση του Benjamin Constant υπέρ των Ελλήνων εγκαινιάζει στην Αλσατία την περίοδο της συστηματικής φιλελληνικής δραστηριότητας. Το γεγονός αυτό δεν οφείλεται σε απλή χρονική σύγκυρια. Ο φιλελεύθερος ηγέτης είχε στενά συνδέσει την τελευταία φάση της πολυκύμαντης πολιτικής του δραστηριότητας με τις επαρχίες του Ρήνου. Επιθυμώντας, τουλάχιστον από το 1823, να πολιτευθεί στην επαρχία αυτή είχε, πολύ πριν από την εκλογή του το 1827 ως βουλευτή της πόλης του Στρασβούργου, επανειλημμένα επισκεφθεί και επιμελώς εμπεδώσει την επιρροή του στους κόλπους της φιλελεύθερης μερίδας.³⁵ Είναι κατά συνέπεια ευεξήγητο το γεγονός ότι οι κατεξοχήν δεδηλωμένοι φιλέλληνες της περιοχής ήταν ένθερμοι υποστηρικτές του: Οι αδελφοί Frédéric και Henri Hartmann, βιομήχανοι από το Munster, στενοί φίλοι του στρατηγού Foy, με ευρύτερη πολιτική επιρροή στην περιοχή του Άνω Ρήνου, της οποίας ο πρώ-

32. *Appel aux nations chrétiennes en faveur des Grecs*, rédigé par M. Benjamin Constant et adopté par le comité des Grecs de la Société de la Morale Chrétienne, se vent au profit des Grecs, à Paris, Treutell et Wurtz, 1825. Εκτός του Constant, με πρωτοβουλία της εταιρίας εκδόθηκε και το υπόμνημα του N.-L. Artaud, *Des Grecs ou de leur situation actuelle, au nom du comité grec de Société de la Morale Chrétienne*, Paris, Treutell et Wurtz, 1825.

33. *Discours de M. Benjamin Constant à la Chambre de Deputés*, t. II, Paris, 1928, σ. 480-483.

34. *Mélanges de littérature et de politique...*, σ. 103, 132 κ.ε.

35. P. Leuilliot, *Benjamin Constant en Alsace. Politiques et finances*, «Revue d'Alsace», t. 90 (1950-51), σ. 111-130. V. Glachant, *ό.π.*, σ. 382 κ.ε.

τος είχε επανειλημμένα εκλεγεί βουλευτής³⁶ ο Jacques Koechlin, από το Colmar, γόνος γνωστής οικογένειας βιομηχάνων, βουλευτής και δήμαρχος της Μυλούζης, από τους πιο δυναμικούς φορείς του φιλελευθέρου πνεύματος³⁷ ο Jean Zuber, διακεκριμένος βιομήχανος της Μυλούζης, δήμαρχος του Rixheim γνωστός για την πλούσια κοινωνική του δράση³⁸ ο Frédéric-Charles Heitz, γνωστός εκδότης και συγγραφέα, ο οποίος βρισκόταν κατά την περίοδο της Παλινόρθωσης σε μόνιμη διάσταση με τις αστυνομικές αρχές³⁹ ο Henri-Rodolphe-Gustave Silbermann, δικηγόρος και ιδιοκτήτης του ομώνυμου πρότυπου τυπογραφείου, αργότερα και εκδότης του «*Courier du Bas-Rhin*»⁴⁰ τέλος, ο Ehrenfried Stoeben, ο γνωστός συντάκτης του πρώτου ποιητικού ύμνου υπέρ του αγώνα των Ελλήνων...⁴¹ Ο Benjamin Constant είχε εισαχθεί στην πολιτική ζωή της Αλσατίας από τον J. Coulmann, γνωστό μέλος της *Société de la morale chrétienne*.⁴² Βασικός, τέλος, κομματικός του εκπρόσωπος στην αλσατική πρωτεύουσα υπήρξε ο Louis Schertz,⁴³ γαμβρός των Levtault και Silbermann, έμπορος, γνωστός για την ευρύτερη κοινωνική του δραστηριότητα και τους αγώνες του στο όνομα των οικονομικών συμφερόντων της πόλης του Στρασβούργου.⁴⁴ Αυτός, ακριβώς,

36. P. Leuilliot, *Benjamin Constant en Alsace*, ... «*Revue d'Alsace*», t. 90 (1950-51), σ. 117-8. V. Glachant, *ό.π.*, σ. 410-421.

37. P. Leuilliot, *ό.π.*, σ. 116 κ.ε. V. Glachant, *ό.π.*, σ. 410-421.

38. Sitzmann, *ό.π.*, II, σ. 1049-1050.

39. P. Leuilliot, *Les démêlés du libraire strasbourgeois C. F. Heitz avec la Police de la Restauration (1822-1828)*, «*Revue d'Alsace*», t. 76 (1929), σσ. 684-690. *Bibliothèque alsatique. Catalogue des livres, manuscripts, dessins, gravures, cartes, autographes, etc. du feu M. C. F. Heitz, avec notice préliminaire par Rod. Reuss*, Strasbourg, 1868, p. xiii.

40. J. J. Coulmann, *Réminiscences*, t. III, Paris 1869, σ. 37 κ.ε. Γενικά βιογραφικά στοιχεία, Sitzmann, II, σ. 779-789.

41. V. Glachant, *ό.π.*, σ. 392, 416. P. Leuilliot, *ό.π.*, σ. 111 κ.ε.

42. P. Leuilliot, *ό.π.*, σ. 112.

43. Στο ίδιο. Επίσης, V. Glachant, *ό.π.*, σ. 370, 379, 392. Κατά τον διευθυντή της αστυνομίας του Στρασβούργου, ο Schertz ήταν επικεφαλής της κίνησης του Constant (Str., A. D., M III 19 (*Police générale*) Note pour Mr le Maire, 6 août 1827). Τη στενότητα των επαφών του Schertz με τον Constant καθώς και με άλλους φιλελεύθερους πολιτευτές μαρτυρεί η αλληλογραφία του: Strasbourg, *Bibliothèque Nationale et Universitaire* (= B. N. U.), Manuscripts, 1534, *Lettres des députés Humann, Benjamin Constant, Lambrechts, de Turckheim et d'autres homes politiques, à Louis Schertz, négociant à Strasbourg (1820-1828)*.

44. Κατά την επίσκεψη του Γάλλου βασιλέα στο Στρασβούργο, ο ίδιος ο Schertz του επέδωσε αίτηση που αναφερόταν στα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα της Αλσατίας (V. Glachant, *ό.π.*, σ. 455-6). Ο Schertz αναμίχθηκε πάντοτε ενεργά στα κοινά και διετέλεσε δημοτικός σύμβουλος (Str., A. D., III, M 1155 (*Sociétés Secrètes*), *Etat statistique réclamé*... octobre 1841). Απεβίωσε το 1864 στην πόλη Bade σε ηλικία 78 ετών (Str., A. A., *Décès*, 1865, I).

ο Schertz, υπήρξε ο συντονιστής της έντονης φιλελληνικής κίνησης, η οποία εγκαινιάστηκε το έτος 1825.⁴⁵

Η σύμπτωση της ταυτότητας των πολιτικών φίλων του Benjamin Constant με τους πιο ένθερμους φιλέλληνες της περιοχής δεν υποδηλώνει ασφαλώς τη μονομερή επίδραση του φιλελεύθερου ηγέτη. Η εξήγηση του φαινομένου πρέπει βασικά να αναζητηθεί στην ταύτιση των θεμελιακών ιδεολογικών αρχών που ενέπνεαν τον ηγέτη και τους οπαδούς. Η ίδια αυτή σύμπτωση αρκεί για να ερμηνεύσει και την ανεπιφύλακτη φιλελληνική τοποθέτηση της δίγλωσσης εφημερίδας «*Courier du Bas-Rhin (Niederreinoischer Kurier)*», επίσημου οργάνου της φιλελεύθερης παράταξης⁴⁶: «Κάθε είδος συμφέροντος συνέρχεται για να στρέψει σχεδόν αποκλειστικά την κοινή προσοχή στις ελληνικές υποθέσεις. Η πολιτική και η βιομηχανία και το εμπόριο, η ηθική και ο ανθρωπισμός, ό,τι διαμορφώνει τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των εθνών, συνάπτεται εξίσου με την ιερή αυτή υπόθεση!»⁴⁷

Οι φιλελληνικές απόψεις έφεραν κατά τα πρώτα έτη του Αγώνα την εφημερίδα του Στρασβούργου στην ανάγκη να ασκήσει έντονη κριτική της κυβερνητικής τακτικής και να καταδικάσει την αμνηχανία της ευρωπαϊκής πολιτικής απέναντι στο ελληνικό ζήτημα.⁴⁸ Αργότερα την οδήγησαν στην ευτυχή θέση να χαιρετίσει την ευνοϊκή για τον ελληνικό αγώνα εξέλιξη της γαλλικής διπλωματίας ως γεγονός γενικότερης πολιτικής σημασίας.⁴⁹ Η ευρύτερη κυκλοφορία και το αδιαμφισβήτητο κύρος επέτρεπε στην «*Courrier du Bas-Rhin*» να συντελέσει όχι μόνο στη διάδοση των φιλελληνικών θέσεων αλλά και στην ενίσχυση των κάθε μορφής φιλελληνικών εκδηλώσεων στην επαρχία της Αλσατίας.⁵⁰ Πρώτη στην προτίμηση των κατοίκων της, τελούσε από κοινού με τις δύο φιλελεύθερες εφημερίδες της πρωτεύουσας, «*Constitutionnel*» και «*Journal des Débats*», ευρείας κυκλοφορίας και γνω-

45. Βλ. εκτενώς παρακάτω, σ. 196 κ.ε.

46. Κατά την επικρατούσα άποψη η εφημερίδα συντασσόταν «υπό την επίδραση του Benjamin Constant» (*Histoire générale de la presse française*, publiée sous la direction de Claude Bellanger, Jacques Codechot, Pierre Guiral et Fernand Terrou, t. II: De 1815 a 1871, Paris 1969, σ. 171).

47. *Courrier du Bas-Rhin*, 4 Μαΐου 1826.

48. «Η Ελλάδα, τόνιζε χαρακτηριστικά τον Ιανουάριο του 1825, νικηφόρα, διαθέτοντας στρατεύματα, στόλο, ακροπόλεις και δημόσια οικονομικά, κατέχει de facto θέση ανάμεσα στα ανεξάρτητα κράτη. Μάταια, όμως, η πορεία των γεγονότων δείχνει ότι διευκολύνει την ευρωπαϊκή πολιτική να ακολουθήσει την ενδεικνυόμενη οδό...» (*Courrier du Bas-Rhin*, 11 Ιανουαρίου 1825).

49. *Courrier du Bas-Rhin*, 1 Ιανουαρίου 1828.

50. Βλ. εκτενώς παρακάτω, σ. 186 κ.ε.

στές για τις φιλελληνικές θέσεις τους, στην ευνοϊκότερη για την ελληνική υπόθεση διαμόρφωση της κοινής γνώμης.⁵¹

Η αναφορά στα μεμονωμένα άτομα, τα φιλανθρωπικά σωματεία, τις οργανωμένες πολιτικές κινήσεις και τα αντιπροσωπευτικά όργανα του ημερήσιου Τύπου δεν εξαντλεί τις πηγές έμπνευσης και ενθάρρυνσης του φιλελληνικού κινήματος. Σημαντικό ακόμη ρόλο διαδραμάτισαν οι μυστικές εταιρίες και οι τεκτονικές στοές. Οι ελεύθεροι τέκτονες, εμποτισμένοι από τις αρχές της φιλοσοφίας του διαφωτισμού, πρέσβευαν κατά κανόνα τις φιλελεύθερες αντιλήψεις. Χαρακτηριστική ήταν η δεδηλωμένη αποστροφή τους απέναντι σε κάθε μορφής τυραννία ή δεσποτισμό. Αυτές ακριβώς τις πεποιθήσεις πρόβαλλε και ο πρόεδρος της Στοάς του Στρασβούργου «Cœurs Fidèles», η οποία είχε κηρυχθεί υπέρ του αγώνα.⁵² Η απόφαση πράγματι των μελών της κατά τη συνεδρία της 3ης Μαΐου 1825 να διενεργήσουν έρανο υπέρ των Ελλήνων αποτελεί την πρώτη θετική συλλογική ανταπόκριση στην έκκληση της νέας Φιλελληνικής Επιτροπής των Παρισίων.⁵³ Η πανηγυρική υποδοχή που επιφυλάχθηκε στον συνταγματάρχη Voutier, κατά τη διέλευση από το Στρασβούργο λίγους μήνες αργότερα, μαρτυρεί τα θερμά φιλελληνικά αισθήματα των μελών της Στοάς. Ο πρόεδρος Philippe-Jacques Fargès-Méricourt, δικηγόρος και επίλεκτος πολίτης του Στρασβούργου, αφού παρασημοφόρησε τον Voutier, γνωστό ως «Έλληνα χιλιάρχο», υπογράμμισε σε τελετουργικό τόμο: «Ο χιλιάρχος Voutier, ο οποίος φέρει πάνω του το αίμα των Οσμανιδών, άξιος συναγωνιστής των Byron και των Fabvier, επανέρχεται από τη σύγχρονη Αθήνα (Παρίσι), η οποία εγκλείει τόσους φιλέλληνες, και διέρχεται από την «Ανατολή» μας για να επιστρέψει στον αγώνα που διεξάγεται στις πεδιάδες της αρχαίας Αθήνας...» και απευθυνόταν στον τιμώμενο φιλέλληνα: «Να επιστρέψετε με ένα νέο τίτλο στο έδαφος της αρχαίας

51. Για τη διάδοση και την επίδραση των δύο παρισινών εφημερίδων στο Στρασβούργο χαρακτηριστικές εκθέσεις της αστυνομίας, Str., A. A., Police 191. Επίσης, P. Leuilliot, *Les Classes sociales et l'esprit public alsacien à la fin de la Restauration (1827-1830)*, «Revue d'Alsace», t. 80 (1933), σ. 3-24. Για τον φιλελληνισμό της Journal des Débats: G. Dechamps, *Le Philhellénisme et le Journal des Débats*, «Le livre du centenaire du Journal des Débats, 1789-1889», Paris 1889, σ. 556 κ.ε. Για τον φιλελληνικό Τύπο των Παρισίων, J. Dimakis, *La guerre de l'indépendance grecque vue par la presse française*, Thessaloniki 1968.

52. R.: DES Cœurs Fidèles, à l'Or. De Strasbourg, *Discours prononcé par le vénérable en exercice dans la tenue d'obligation du 23e jour du 3e mois de l'an de la v.:L.:5827*, Strasbourg, de l'imprimerie maçonnique de Mme Ve Silbermann.

53. Paris, *Bibliothèque Nationale*: Manuscrits (=Pah, B. N.) FM3, 513, Str. Les Cœurs Fidèles. Livre d'Architecture, 1824-1827. Βλ. Εκτενέστερα παρακάτω, σ. 196.

Ελλάδας... και να δείξετε με υπερηφάνεια στην ένδοξη αυτή γη το ευγενές παράσημο της *Cœurs-Fidèles*».⁵⁴

Η φιλελληνική εντούτοις δραστηριότητα των τεκτόνων δεν περιοριζόταν μέσα και μόνο στη Στοά. Τα ενεργά μέλη τους, πολίτες συχνά επίλεκτοι, επεξέτειναν τη δραστηριότητά τους στον ευρύτερο κύκλο των επαγγελματικών και των κοινωνικών τους συναναστροφών. Έκδηλα το ζωηρό ενδιαφέρον του «Casino Littéraire» του Στρασβούργου για τα φιλελληνικά έντυπα δεν είναι άσχετο με τη συμμετοχή του F. Riche στις φιλελληνικές επιτροπές της «Cœurs Fidèles».⁵⁵ Η τεκτονική ιδιότητα ασφαλώς ενθάρρυνε τις φιλελληνικές διαθέσεις του Stoeber,⁵⁶ καθώς και των Hartmann ή των Koechlin.⁵⁷ Τέλος, η φιλελληνική εκστρατεία του «Courrier du Bas-Rhin» ήταν στενά οπωσδήποτε συνυφασμένη με την όλη φιλελληνική δραστηριότητα του G. Silbermann, εμψυχωτή της εφημερίδας, ο οποίος έφερε τον τίτλο του Διδασκάλου και εκπροσώπου της Στοάς «Cœurs Fidèles».⁵⁸

Η χαρακτηριστική ανάπτυξη του φιλελληνικού πνεύματος στους κόλπους των δεδηλωμένων εκπροσώπων της φιλελευθέρης κίνησης αποδεικνύει ότι, χωρίς να αποτελεί το αποκλειστικό φιλελληνικό κίνητρο, ο φιλελευθερισμός υπήρξε ο κοινός παρονομαστής των ποικίλων φιλελληνικών τάσεων. Οι αναμνήσεις του παρελθόντος, οι έντονες ρωμαντικές παρορμήσεις, αλλά και η δεδηλωμένη συμπάθεια των προτεσταντικών κύκλων, συνυπήρξαν κατά κανόνα στις καρδιές των Αλσατών φιλελλήνων με το υπέρτατο ιδεώδες του σεβασμού των δικαιωμάτων των ατόμων και των λαών. Παράπλευρα, πράγματι, με τους ζηλωτές της κλασσικής αρχαιότητας και τους ανήσυχους φορείς του ρωμαντικού πνεύματος, οι πιο χαρακτηριστικοί εκπρόσωποι της προτεσταντικής κοινότητας έσπευδαν να επιδείξουν το ζωηρότερο ενδιαφέρον για την ελληνική υπόθεση. Το σύνολο σχεδόν όσων προσώπων προαναφέρθηκαν ανήκαν στο προτεσταντικό δόγμα. Από τον βαρόνο de Turckheim, πρόεδρο του προτεσταντικού κονσιστωρίου,

54. P. V. de l'inauguration du nouveau Temple des Cœurs Fidèles à l'O. de Strasbourg...suivi d'un discours prononcé par le vénérable à la réception du Colonel Voutier, Strasbourg, 1826. Επίσης, *Les Alsaciens et la guerre d'indépendance hellénique*, note de J. Joachim, «Revue d'Alsace», t. 84 (1937), σ. 70-1.

55. Par., B. N., FM 2, 424, L. Cœurs Fidèles, Tableau, 1820-1841

56. Στο ίδιο. Επίσης, Str. A. D., III M 1155 (*Sociétés Secrètes*), Membres des loges maçonniques établies à Strasbourg sous l'obédience du Grand Orient de France (1835).

57. P. Leuilliot, ό.π., III, 213-4.

58. Par., B. N. Man., FM 2, 424, L. Cœurs Fidèles, Tableau, 1820-1841. FM3, 512, Str. Les Cœurs Fidèles. Livre d'Architecture, 1820-1824. FM3, 513..., 1824-1827.

ώς τους απλούς πάστορες των χωριών, μεγάλος αριθμός επίσημων εκπροσώπων της προτεσταντικής κοινότητας έλαβε ενεργό μέρος στη φιλελληνική κίνηση. Ο Mathias Richard, καθηγητής της θεολογίας και πάστορας της μεταρρυθμιστικής εκκλησίας, υπεραμυνόταν με δημόσιο κήρυγμα του αγώνα των Ελλήνων.⁵⁹ Ο Jeremie Meyer, πάστορας στο Cernay, εξέδιδε ποιητική συλλογή εμπνευσμένη από την ελληνική επανάσταση.⁶⁰ Ο διακεκριμένος ελληνιστής Jacques Matter, υπό την ιδιότητα του διευθυντή στο περίφημο λουθηριανό Γυμνάσιο του Στρασβούργου, γνωστό για τη μακρά κλασσική του παράδοση, συντελούσε στην προβολή των ελληνικών δικαίων μεταξύ των μαθητών του.⁶¹

Η αναζήτηση εντούτοις των συγκεκριμένων ατόμων ή ομάδων, οι οποίες εμπύχωσαν τη φιλελληνική κίνηση, καθώς και των γενικότερων ιδεολογικών τους κινήτρων δεν θα όφειλε να απολήξει στη χάραξη ενός ερμητικά κλειστού κύκλου. Το φιλελληνικό ρεύμα εισχώρησε σ' όλες τις πολιτικές, κοινωνικές και ιδεολογικές ομάδες και συγκίνησε άτομα που ανήκαν στη φιλελεύθερη ή την συντηρητική παράταξη, την κλασικιστική ή τη ρωμαντική ροπή, το καθολικό ή το προτεσταντικό δόγμα. Το ίδιο έμελλε να συμβεί αρχικά και στην Αλσατία, έστω και αν οι ιδιότυπες τοπικές συνθήκες ευνοήσαν την αρχική ταύτιση της φιλελληνικής με τη φιλελεύθερη και προτεσταντική κοινή γνώμη. Τούτο οφείλεται ίσως στο γεγονός ότι η δράσα (agissante) κοινή γνώμη, η οποία εξέφραζε τις ιδεολογικές τάσεις των διανοουμένων αλλά και τις ροπές της νέας ιθύνουσας τάξης των εμπόρων και των βιομηχάνων, εκλινε υπέρ των βοναπαρτικών και δημοκρατικών ιδεών, όπως εκφράζονταν στην πολιτική, τη διοικητική και την οικονομική πράξη. Μολοντούτο, ο γενικός κανόνας δεν διαψεύσθηκε και οι μεμονωμένες εκδηλώσεις συμπάθειας προς τον ελληνικό αγώνα θα υπερβούν τελικά τα πλαίσια της φιλελεύθερης ή της προτεσταντικής μερίδας.⁶² Επίσημοι εκπρόσωποι των διοικητικών αρχών, όπως ο πρώτος πρόεδρος του Εφετείου, αλλά και πολλοί καθολικοί ιερείς, δεν εδίσταζαν να συμμετάσχουν στις δημόσιες φιλελληνι-

59. *Predigt Gehalten am Herbst und Ernte Dankfest den 26 November 1826*, von Mathias Richard, Strassburg, gedruckt bei J. H. Silbermann's Wittwe, 1827.

60. *Stimmen aus Hellas*, von J. M.; der Martyren im Berfreiungskriege gehweilt und zum Besten der Griechen verkauft, Colmar, F. W. Decker, 1826.

61. G. Silbermann, *Notice sur Tschelebi Hadgi Petraki, ancien primat du district de Cythère dans l'île de Chypre*, Strasbourg, de l'imprimerie de Mme Ve Silbermann, 1827, σ. 11. Για την κλασική παράδοση του προτεσταντικού Γυμνασίου, A. G. Strobel, *Histoire du Gumnase protestant de Strasbourg*, Strasbourg, 1838.

62. A. N., F7 6722, Préfet du Haut-Rhin au Secrétaire d'Etat à l'Intérieur, 13 mai 1826. *Courrier du Bas-Rhin*, 6 Ιουνίου 1826.

κές εκδηλώσεις.⁶³ Χαρακτηριστική είναι και η αναφορά της εφημερίδας «*Journal politique et littéraire*», δημοσιογραφικού οργάνου της συντηρητικής μερίδας, η οποία δεν παρέλειπε να εκφράσει τη συμπάθειά της για τα δεινά των χριστιανών Ελλήνων.

Αν όμως επιχειρηθεί αντίστροφα η υπογράμμιση των αρνητικών αντιδράσεων της αλσατικής κοινής γνώμης είναι μοιραίο το βάρος να κλίνει μονομερώς προς την κατεύθυνση της συντηρητικής μερίδας. Ενώ οι φιλελεύθεροι παρέμεναν ανεπιφύλακτα ταγμένοι υπέρ του ελληνικού αγώνα, μεταξύ των κυβερνητικών εκπροσώπων και των συντηρητικών κύκλων της κοινής γνώμης παρατηρούνταν ορισμένα συμπτώματα δυσπιστίας και επιφυλάξεων απέναντι στη φιλελληνική κίνηση. Η εξήγηση οφείλει να αναζητηθεί στη μοιραία πολιτική εκμετάλλευση του ελληνικού αγώνα από τη φιλελεύθερη προπαγάνδα,⁶⁴ στις διαφαινόμενες φιλελεύθερες τάσεις των εκπροσώπων του αγωνιζόμενου έθνους⁶⁵ και στις υπαγορεύσεις της σκοπιμότητας, υπό το κράτος της οποίας ενεργούσε η υπεύθυνη γαλλική κυβέρνηση. Το περιεχόμενο της έκθεσης του νομάρχη του Άνω Ρήνου, Jordan, με ημερομηνία 13 Μαΐου 1826, που επιδοκιμάστηκε από την κεντρική υπηρεσία, είναι άκρως χαρακτηριστικό:

Όταν μου παρουσίασαν την κατάσταση των συνδρομών, αρνήθηκα να εγγράψω το όνομά μου. Απάντησα στους επιτρόπους ότι, αν ήθελαν να συντρέξουν ορισμένα άτομα, υπήρχαν στη Γαλλία τόσοι δυστυχείς, τους οποίους αδυνατώ να ανακουφίσω, ώστε δεν νόμιζα ότι είχα το καθήκον να στερήσω συμπατριώτες της μικρής βοήθειάς μου προκειμένου να την παράσχω σε άτομα δυστυχή, αναμφίβολα, τα οποία όμως μου είναι λιγότερο αγαπητά από τους Γάλλους· ότι, κατά τη γνώμη μου, οφείλουμε να αφήσουμε στις κυβερνήσεις την φροντίδα της παρέμβασης σε τοιούτου είδους υποθέσεις και ότι η ανάμειξη σε αυτές επιτρέπεται σ' έναν υπάλληλο λιγότερο από κάθε άλλον· ότι, εξ άλλου, οι Έλληνες είναι τόσοι διηρημένοι μεταξύ τους, ώστε τα χρήματα τα οποία στέλλονται στους μεν χρησιμεύουν ίσως περισσότερο για την επιβολή τους στο άλλο

63. Η εφημερίδα *Journal politique et littéraire* εκδόθηκε το 1822 και συντασσόταν υπό την επίδραση του ίδιου του νομάρχη και είχε σκοπό να αντιμετωπίσει την αυξημένη επιρροή ακριβώς του *Courrier* (P. Leuilliot, *Les classes sociales et l'esprit public...*, «*Revue d'Alsace*», τ. 80 (1933), σ. 13).

64. Βλ. παραπάνω σ. 174-177.

65. Χαρακτηριστική είναι η καταφορά της *Journal politique et littéraire* έναντι του ελληνικού συντάγματος του 1827 ως ικανού να αποστερήσει το ελληνικό έθνος από την υποστήριξη των Ευρωπαίων μοναρχών (*Courrier du Bas-Rhin*, 2 Σεπτεμβρίου 1827).

κόμμα και λιγότερο για την απαλλαγή από τον ζυγό των Μουσουλμάνων· ότι, τέλος, πρόσφατα ακόμη, ελληνικά πλοία θέλησαν να προσβάλουν τη σημαία μας και θα λυπόμαστε αν έστελλαν χρήματα στην Ελλάδα για να χρησιμοποιηθούν προς αυτή την κατεύθυνση ότι, επιπλέον, θα ήμουν διατεθειμένος ως άτομο να βοηθήσω τους Έλληνες, επίσης ως άτομα, αν ήμουν βέβαιος ότι η βοήθειά μου θα χρησιμοποιούνταν σύμφωνα προς τις προθέσεις μου... Θα ήταν δυνατό να προσθέσω ότι υπάρχει ίσως πολλή απερισκεψία σ' αυτή την εκδήλωση και ότι το ενδιαφέρον για τους Έλληνες, εφόσον σοβαρός αριθμός Γάλλων είναι εγκατεστημένος στις χώρες που υπόκεινται στην κυριαρχία της Πύλης, και ότι θα ήταν δυνατό από τη μια στιγμή στην άλλη να πληρώσουν ακριβά, αν και άδικα, χωρίς αμφιβολία, τις ενισχύσεις που οι συμπατριώτες τους αποστέλλουν στους Έλληνες. Και προκειμένου να εξαντλήσει κάθε ανθελληνικό επιχείρημα, ο νομάρχης του Άνω Ρήνου κατέληγε: Εξ άλλου, δεν θα ήταν ακριβώς αυτός ο σκοπός του φιλελευθερισμού, να δει με κάθε μέσο τη Γαλλία να εμπλέκεται σ' ένα πόλεμο ελπίζοντας ότι μία παράβαση των κανόνων του διεθνούς δικαίου από μέρους της Πύλης θα οδηγούσε στις εχθροπραξίες;⁶⁶

2. Οι φιλελληνικές δραστηριότητες. Έντυπα, καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, οικονομική αρωγή

Η σημασία της κυκλοφορίας των εντύπων υπήρξε αποφασιστική για τη διαμόρφωση της φιλελληνικής κοινής γνώμης.⁶⁷ Η ευρύτητα μάλιστα της διάδοσής τους έτεινε να επιβεβαιώσει την απήχηση που το ελληνικό θέμα είχε στο επίπεδο του κοινού. Σε ολόκληρη τη γαλλική επικράτεια, αλλά και στις επαρχίες του Ρήνου ειδικότερα, το ενδιαφέρον για τα φιλελληνικά έντυπα δεν είχε παύσει προοδευτικά να αυξάνει, από την έκρηξη της Επανάστασης έως το έπος του Μεσολογγίου και τη νίκη του Ναυαρίνου.

Οι ειδικές καταστάσεις των αστυνομικών αρχών του Στρασβούργου παρέχουν ανάγλυφη την εικόνα του αυξανόμενου αυτού ενδιαφέροντος. Μεταξύ των βιβλιοπωλείων και των ειδικών βιβλιοφιλικών λεσχών της πόλης προέχουσα θέση είχε το «Casino littéraire», το οποίο και είχε καταστεί κατά τα μακρά έτη

66. A. N., F7 6722, Préfet du Haut-Rhin au Secrétaire d'Etat à l'Interieur, 13 mai 1826.

67. Βασική επί του γενικού θέματος εργασία, L. Droulia, *Philhellénisme. Ouvrages inspirés par la guerre de l'indépendance Grecque, 1821-1833. Répertoire bibliographique*, Athènes, 1974.

του ελληνικού αγώνα πηγή διάδοσης των φιλελληνικών εντύπων. Ο αριθμός των ελάχιστων για την Ελλάδα βιβλίων, τα οποία διαθέτει χάριν του κοινού κατά το 1821, σύμφωνα πάντοτε προς τις ειδικές αστυνομικές καταστάσεις, αυξάνεται το 1822 για να περιοριστεί το επόμενο έτος 1823 και να αυξηθεί εκ νέου το 1824. Από το 1825 το ενδιαφέρον του κοινού λαμβάνει μια νέα διάσταση, διατηρείται σε υψηλό βαθμό κατά τα επόμενα δύο έτη και εντείνεται εκ νέου το 1828.⁶⁸ Αν

68. Η διακύμανση αυτή του ενδιαφέροντος για το ελληνικό ζήτημα φαίνεται ενδεικτικά στις μηνιαίες καταστάσεις που η αστυνομία του Στρασβούργου κατάρτιζε για να παρακολουθεί έντυπα που κυκλοφορούσαν στην πόλη. Επιλέξαμε την περίπτωση του Casino Littéraire του Στρασβούργου, το οποίο έδινε τον τόνο στη βιβλιοφιλική κίνηση για τον ελληνικό αγώνα. Αντιγράφουμε τους τίτλους των εντύπων συγκεκριμένους όπως βρέθηκαν:

1821

juin: Essai sur la Valachie et la Moldavie, par Mr le Comte de Salabery.

1822

avril: Du partage de la Turquie d'Europe.

La Valachie et la Moldavie et l'influence politique des Grecs.

juillet: Du soulèvement des nations chrétiennes dans la Turquie d'Europe.

octobre: Des opérations de la flotte grecque.

Remarques politiques sur la cause des Grecs.

1823

octobre: Raffenel, Histoire des événements de la Grèce.

décembre: Mémoires du colonel Voutier sur les événements de la Grèce.

1824

janvier: La guerre des Grecs.

avril: Historique de la Régénération de la Grèce, 4 vol. par Pouqueville.

Voyage en Grèce, par Pouqueville, 5 vol.

mai: Raffenel, Histoire des événements de la Grèce, t. 2.

juillet: Walter Scott, Sur la mort de Lord Byron.

décembre: Correspondance de Lord Byron, 2 vol.

1825

fevrier: Les Chroniques du Levant, cahiers II et III.

Considérations sur les Grecs, par Mr Lacretelle.

mars: Blanquières, Histoire de la Révolution de la Grèce.

Lord Byron, Vie avec une analyse de ses ouvrages.

avril: Mémoires sur la Grèce, par Reybaud, 2 vol.

Chroniques du Levant, V et VI.

Vrai système de l'Europe relativement à l'Amerique et la Grèce, par Mr de Pradt.

juillet: De Chateaubriand, Note sur la Grèce.

août: Lettre du Colonel Stanhope sur la Grèce.

septembre: Appel aux nations chrétiennes en faveur des Grecs, par Mr Benjamin Constant.

Gay, La quête au profit des Grecs.

Raffenel, Histoire des événements de la Grèce.

το «Casino littéraire» προσφέρει την ενδεικτική εικόνα του ενδιαφέροντος για το ελληνικό ζήτημα, τα υπόλοιπα βιβλιοπωλεία και οι βιβλιοφιλικές λέσχες δεν έπαυσαν επίσης να εφοδιάζονται με βιβλία και έντυπα για την Ελλάδα, όπως λόγου χάριν το «Casino littéraire» του Alexandre ή το βιβλιοπωλείο του Joung.⁶⁹

Το φιλελληνικό εντούτοις ενδιαφέρον του κοινού δεν μαρτυρείται μόνο μέσω της ευρείας κυκλοφορίας, αλλά και της συγγραφής και έκδοσης εντύπων για την Ελλάδα. Έως την εξέγερση του 1821 η Ελλάδα αποτελούσε το αντικείμενο είτε φιλολογικών και ιστορικών δοκιμίων που αναφέρονταν στην περίοδο των κλασικών χρόνων είτε περιηγητικών και αφηγηματικών δοκιμίων με αναφορά περισ-

novembre: Artaud, des Grecs.

1826

janvier: Note sur la Grèce, par Mr Chateaubriand.

Le tombeau de Botzaris.

Le campagne de l'Europe chrétienne contre les Osmanlis.

mars: Tableau de la Grèce en 1825, par Emerson.

mai: Appel aux peuples de l'Europe en faveur des Grecs.

Souvenirs de la Grèce de 1825.

juillet: Cornélie, nouvelle grecque.

Voutier, Lettres sur la Grèce.

Le siege de Missolongui.

août: Les femmes grecques aux dames françaises.

novembre: Ibrahim Mauzour, Mémoires sur la Grèce et l'Albanie.

Pradt, l'Europe par rapport à la Grèce.

1827

janvier: Histoire de Missolongui.

septembre: Notice sur le grec Petraki, par Silbermann.

1828

janvier: De l'intervention armée en faveur de la Grèce, par de Pradt.

La bataille du Navarin (Allemand).

février: Voyage en Grèce, par Lebrun.

mars: De l'établissement des Turcs en Europe.

avril: Histoire moderne de la Grèce, par Neroulos.

mai: Le dernier jour de Missolongui.

août: Mémoires sur les évènements de la Grèce.

septembre: De Pradt, Du système de l'Europe à l'égard de la Russie et des affaires de l'Orient.

(Str., A. A., Police, 66, 74, 191. [Μηνιαίες αστυνομικές καταστάσεις υπό τη γενική ένδειξη: «Etat des nouvelles brochures politiques qui à la fin du mois de... dernier se sont trouvées dans les librairies, casinos et cabinets de lectures du canton du Nord...»]).

69. Βλ. τις μηνιαίες καταστάσεις μεταξύ των ετών 1821-1828: Str., A. A., Police, 66, 74, 191, «Etat des nouvelles brochures politiques qui à la fin du mois de... dernier se sont trouvées dans les librairies, casinos et cabinets de lectures du canton du Nord...».

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

σότερο στα μνημεία του παρελθόντος και στα γραφικά στοιχεία του ελληνικού περιβάλλοντος και λιγότερο στην πολιτική θέση των σύγχρονων Ελλήνων. Στο Στρασβούργο ειδικότερα, η Σχολή των Schweighaeuser είχε να επιδείξει στον τομέα της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας αξιόλογο έργο, το οποίο και συνεχίστηκε κατά τα έτη του Αγώνα.⁷⁰ Ήδη όμως το γεγονός της ελληνικής εθνεγερσίας αφενός τρέπει το συγγραφικό και το αναγνωριστικό ενδιαφέρον και προς την πραγματική κατάσταση του σύγχρονου ελληνισμού, αφετέρου εμπνέει λογοτεχνικά έργα αφιερωμένα στους αγώνες και τις θυσίες του.

Οι συγγραφικές εργασίες που είδαν το φως της δημοσιότητας στις παραρρήνιες επαρχίες και αναφέρονται στην τρέχουσα κατάσταση της Ελλάδας, είναι δυνατό να υποδιαιρεθούν στα συγγράμματα για το γενικότερο ελληνικό πολιτικό πρόβλημα και τις επαναστατικές εξελίξεις, στα δοκίμια γύρω από μεμονωμένα πρόσωπα που σχετίζονταν με τον ελληνικό αγώνα, στις έντυπες εκκλήσεις και παροτρύνσεις υπέρ της ελληνικής υπόθεσης και, τέλος, στα γεωγραφικά εγχειρίδια και τους γεωγραφικούς χάρτες του ευρύτερου ελληνικού χώρου. Στην πρώτη κατηγορία κατατάσσεται το δοκίμιο του στρατηγού Foy, *Griechenland und Spanien. Eine Rede*⁷¹ και το ανώνυμο *Markwuerdige traurige Geschichte der griechischen Christen in der Türkei und in der Moldau*.⁷² Παρά

70. Ακριβώς κατά τα έτη του αγώνα εκδόθηκε από τον Jean Schweighaeuser το περίφημο *Lexicon Herodoteum* (1824). Η εκτύπωση του έργου στα τυπογραφεία του γνωστού φιλελεύθερου C. F. Heitz διεκόπη όταν ο τελευταίος στερήθηκε προσωρινά την άδεια άσκησης επαγγέλματος, εξαιτίας της έντονης πολιτικής δραστηριότητάς του στον εκδοτικό τομέα. Δεδομένου εξάλλου ότι μόνον ο Heitz διέθετε στο Στρασβούργο ελληνικά τυπογραφικά στοιχεία η έκδοση διεκόπη επί πέντε περίπου μήνες. (Επί του θέματος εκτενής αλληλογραφία Str., A. A., Police, 191. Επίσης P. Leuilliot, *Les Démêlés du libraire strasbourgeois C. F. Heitz avec la police de la Restauration* (1822-1828), «Revue d'Alsace», τ. 76 (1929), σ. 684-690).

Εκτός όμως του έργου του Schweighaeuser κατά τα έτη του αγώνα, ειδικότερα τον Αύγουστο του 1827, ο Jean-Francois Stievenant, διάδοχος του βαριά ασθενούς από το 1829 Jean-Geoffroi, υποστηρίζει στο Στρασβούργο τη διδακτορική διατριβή του με τον τίτλο *Considérations sur les dieux d'Homère* (Strasbourg, de l'imprimerie de Mme Ve Silberman, 1827). Ο Stievement συνέχισε το καθηγητικό έργο του στη Dijon και αναδείχθηκε σε λαμπρό ελληνιστή (C. Pfister, *Les Schweighaeuser et la chaire de littérature grecque de Strasbourg [1770-1855]*, Paris, 1927).

71. *Griechinland und Spanien. Eine Rede*, von General Foy, Strassbourg, bei J. H. Heitz, 1822.

72. *Merkwuerdige traurige Geschichte der griechischen Christen in der Türkei und in der Moldau*, Strasbourg, Levraut, 1822. Παραλλήλως εξάλλου, δημοσιεύονται στον *Courrier* αποσπάσματα της αφήγησης του Theodore Monnier για το ταξίδι του στην Ελλάδα και την Εγγύς Ανατολή, θέμα το οποίο προκαλεί το ζωνρό ενδιαφέρον των αναγνωστών (*Courrier du Bas-Rhin*, 14 Οκτωβρίου 1827). Στο Στρασβούργο εκδόθηκε και το έργο: *Théâtre de la Guerre autrichien et russe dans la Turquie d'Europe*, traduit de l'allemande de F. de Ciriacy, ...par le chevalier

την ιστορική τοποθέτησή του στην περίοδο της πτώσης της Κωνσταντινούπολης, το έργο του Villemain, *Lascaris*, του οποίου εκδόθηκε στο Στρασβούργο η γερμανική μετάφραση, άπτεται άμεσα της επικαιρότητας, εφόσον ο Έλληνας σοφός του ΙΕ' αιώνα εμφανίζεται να προλέγει τα γεγονότα έως το 1825.⁷³ Στη δεύτερη κατηγορία είναι δυνατό να συγκαταλεγεί το δοκίμιο του μαρκήσιου De Salvo για τον λόρδο Byron και την Ελλάδα, που εκδόθηκε ταυτόχρονα στο Παρίσι και στο Στρασβούργο,⁷⁴ καθώς και το φυλλάδιο του G. Silbermann για τον Κύπριο πρόσφυγα Χατζη-Πετράκη.⁷⁵ Στην τρίτη κατηγορία ανήκουν, εκτός των εκκλήσεων του Schweighaeuser και του Constant,⁷⁶ η έκκληση προς τους κατοίκους της Μυλούζης υπέρ του ελληνικού αγώνα⁷⁷ και η *Πρόσκληση του Μ. Μινωΐδου προς τους Γερμανούς και τα λοιπά της Ευρώπης έθνη εις βοήθειαν των Ελλήνων*.⁷⁸ Στην τέταρτη, τέλος, κατηγορία κατατάσσονται οι χάρτες της Πελοποννήσου, της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, οι οποίοι εκδόθηκαν από τον εκδοτικό οίκο του F. G. Levrault μεταξύ των ετών 1826 και 1828.⁷⁹

Herve..., Strasbourg, F.-C. Heitz, 1828 (αναγγελία εκδόσεως, *Courrier du Bas-Rhin*, 14 Δεκεμβρίου 1828). G. de Ciriacy εξέδωσε το επόμενο έτος στο Παρίσι το δοκίμιο *Théâtre de la Guerre en Grèce* (F.-G. Levrault).

73. *Lascaris, oder die Griechen in dem fünfzehnten Jahrhundert, mit einem historischen Versuch über den Zustand den Griechen, seit der Größberung der Mahomedaner bis auf unsere Zeiten*, von Hrn Villemain... Aus dem Französischen übersetzt, mit Anmerkungen, Strassburg-Paris, F. G. Levrault, 1825. Πρέπει εξάλλου να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Coulmann, ο Villemain ανήκε στον φιλολογικό κύκλο των φίλων του Benjamin Constant (J. J. Coulmann, *Réminiscences*, t. III, Paris, 1869, σ. 37 κ.ε.).

74. *Lord Byron en Italie et en Grèce; ou aperçu de sa vie et ses ouvrages d'après les sources authentiques, accompagné de pièces inédites et d'un tableau littéraire et politique de ses deux contrées*, par le Marquis de Salvo, membre de plusieurs sociétés littéraires, Paris et Strassbourg, Treuttel et Wurtz, 1825.

75. G. Silbermann, *Notice sur Tschelebi Hadgi Petraki, ancien primat du district de Chythere dans l'île de Chypre*, Strassbourg, de l'imprimerie de Mme Ve Silbermann, 1827. Για τον Πετράκη βλ. εκτενώς παρακάτω.

76. Βλ. παραπάνω σ. 170-171, 178-179.

77. *Appel aux Mulhousois pour une souscription en faveur des Grecs qui circule en ce moment*, Mulhausen, impr. De Jean Risler et Ce, s. d. Επί του θέματος βλ. επίσης J. J., *Notes et Documents. Le Philhellénisme à Mulhouse*, «Revue d'Alsace», t. LXXIV 91927), σ. 508-511.

78. *Προς τους Γερμανούς και τα λοιπά της Ευρώπης έθνη, πρόσκλησις εις βοήθειαν των Ελλήνων*, υπό κ. Μινωΐδου Μηνά του εκ Μακεδονίας, Treuttel et Wurtz libraries, Strassbourg-Londres 1826.

79. Πρόκειται για τον γενικό χάρτη της Ελλάδας (1826), τον χάρτη της Ευρωπαϊκής Τουρκίας (1827), τον χάρτη του Μορέως, συνοδευόμενο από σχεδιαγράμματα των κυριότερων

Η κυρίως λογοτεχνική παραγωγή, η οποία αντλεί την έμπνευση από τον ελληνικό αγώνα, περιλαμβάνει ποιητικές συνθέσεις και θεατρικά έργα. Πρώτο ποιητικό δείγμα υπήρξε ο ύμνος του Ehrenfried Stoeber.⁸⁰ Ακολούθησαν ποιητικά έργα δημιουργών λιγότερο γνωστών, όπως ο *Διθύραμβος* του G. De Felice,⁸¹ φοιτητή της θεολογίας, και η *Ωδή* του L. Laborde,⁸² ή και συγγραφέων ανώνυμων, όπως συμβαίνει με το «ηρωϊκό άσμα» *Η Ναυμαχία του Ναυαρίνου* που εκδόθηκε την 1^η Ιανουαρίου στο Colmar.⁸³ Ως ποιητής επώνυμος, γνωστός ήδη από τις ελεγείες του, δημοσιευμένες στον «Mercure» και αναδημοσιευμένες στις τοπικές επιθεωρήσεις, εμφανίζεται ο René Trédos, από το Στρασβούργο. Στις αρχές του 1828 δημοσίευσε την «έμμετρη νουβέλα» *Les Parisiennes ou le sacrifice aux Grecs*, την οποία και αφιέρωσε στον Chateaubriand και τις κυρίες που συνέλεγαν χρήματα για τους Έλληνες.⁸⁴ Υπό τα αρχικά J. M., ο πάστορας του Cernay, Jeremie Meyer, δημοσίευσε στο Colmar ποιητική συλλογή με τον τίτλο *Stimmen aus Hellas*. Το ποιητικό μέρος του έργου συνόδευε εκτενής πρόλογος και έμμετρο μουσικό άσμα, *Die Heilige Schaar*.⁸⁵

Η επικοινωνία με τη φιλελληνική μούσα της πρωτεύουσας ήταν φυσικό να ασκεί, παράλληλα προς τις γερμανόφωνες ροπές, σοβαρή επίδραση στην τοπική λογοτεχνική παραγωγή. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση του Casimir Delavigne, γνωστού για τις *Messéniennes*, οι οποίες είχαν γνώρισε ευρύτατη διάδοση και επιτυχία μεταξύ των συγχρόνων.⁸⁶ Ο πολιτικός λυρισμός, αποτελώντας μια γενικότερη εκδήλωση της ρωμαντικής σχολής, είχε ανεύρει στην ποίηση του Delav-

πόλεων, κ.ά. Κατά το 1828 εκτυπώνονταν στο λιθογραφείο F. Boehm χάρτης της ευρωπαϊκής και μέρους της ασιατικής Τουρκίας (αναγγελία στον *Courrier du Bas-Rhin*, 1 Ιουνίου 1828).

80. Βλ. παραπάνω, σ. 172.

81. *Dithyrambe sur les Grecs*, par G. de Felice, étudiant en théologie, Strasbourg, J. H. Heitz et Alexandre, 1822. Ο συγγραφέας, χωρίς ποτέ να κερδίσει την ευρύτερη φήμη, έγραψε ακόμα τη μελέτη *Essai sur l'origine de la foi en l'immortalité chez les peuples barbares et étrangers au culte du vrai dieu*, Strasbourg, 1832.

82. *Les Grecs et les Turcs*, Ode, par L. Laborde, Strasbourg, 1823.

83. *La bataille du Navarin*, chant héroïque, par M..., Colmar, Petit, 1828. Πριν από την έκδοση του βιβλίου αναγγέλθηκε προεγγραφή αγοραστών με τον προσδιορισμό ότι το τέταρτο των εισπράξεων θα προσφερόταν στη φιλελληνική επιτροπή των Παρισίων (*Courrier du Bas-Rhin*, 30 Δεκεμβρίου 1827).

84. *Les Parisiennes, ou le Sacrifice aux Grecs, historique en vers*, par René Tredos, Strasbourg, impr. De Ve Silbermann, 1826.

85. *Stimmen aus Hellas*, von J. M. Den Manen der Martyrer im Befreiungskriege geweiht und besten der Griechen verkauft, Colmar, bei Mme Decker, 1826.

86. *Messénienne sur la liberté de la Grèce*, Paris, 1821 (αποδιδόμενον εις C. Delavigne). *Nouvelles Messéniennes*, par Casimire Delavignes, Paris, 1822.

igne, ενθέρμου φιλέλληνα, μιαν από τις πλέον χαρακτηριστικές εκφράσεις του.⁸⁷ Η ευρύτερη επίδρασή του δεν μαρτυρείται μόνο από τα ενθουσιώδη σχόλια, τα οποία συνόδευαν τις εκάστοτε διαβάσεις του από την πόλη του Στρασβούργου,⁸⁸ αλλά και από την εμφάνιση ενός φανατικού μιμητή του, όπως ο J. J. Hosemann από το Colmar. Το έργο του νέου Αλσατού ποιητή, *Les Etrangers en Grèce*, γνώρισε, παρά την περιορισμένη λογοτεχνική του αξία, δύο εκδόσεις και χαρακτηρίστηκε από τον ίδιο ως *Messénienne*.⁸⁹ Ο αυτός Hosemann απηύθυνε προς τον Benjamin Constant, επισκέπτη κατά το επόμενο έτος του Colmar, έμμετρο χαιρετισμό, ο οποίος περιελάμβανε και μακρύ απόσπασμα υπέρ των αγωνιζόμενων Ελλήνων.⁹⁰ Εκτός από τις καθαρά ποιητικές συνθέσεις, η φιλελληνική κίνηση των παραρρήνιων επαρχιών συνάπτεται με τη συγγραφή δύο θεατρικών έργων, το ένα από τα οποία γνώρισε ιδιαίτερη σκηνική επιτυχία. Το λιγότερο γνωστό είναι το δράμα *Notis Botzaris, oder die Erstürmung von Missolonghi*, του Edouard Kneiff, συγγραφέα ελάχιστα γνωστού, αφιερωμένο στους Γάλλους φιλέλληνες που έπεσαν υπέρ της ελληνικής ελευθερίας.⁹¹ Απέναντι στη σύνθεση του Kneiff, η οποία εκφράζει τη γερμανόφωνη αλσατική παράδοση, το έργο του Georges Ozaneaux,

87. P. Van Tieghem, *Le romantisme dans la littérature européenne*, Paris, 1969, σ. 369-370. Για τον φιλελληνισμό του Delavigne, μεταξύ άλλων *Journal de la Société de la Morale Chrétienne*, t. 7 (1827), σ. 62 (Delavigne, μέλος της Επιτροπής εκδόσεων υπέρ των Ελλήνων). *Courrier du Bas-Rhin*, 20 Ιουλίου 1826.

88. *Courrier du Bas-Rhin*, 20 Ιουλίου, 17 Σεπτεμβρίου 1826, 9 Σεπτεμβρίου 1827.

89. *Les étrangers en Grèce, Messénienne dédiée à Madame la Duchesse de Valberg*, par J. J. Hosemann, de Colmar, Paris Strasbourg, de l'impr. De Mme Ve Silbermann, 1826 (β' έκδοση στο Παρίσι, Ponthieu, 1826). Οι εισπράξεις από το έργο προσφέρονταν στους Έλληνες.

90. Οι στίχοι, χωρίς να διακρίνονται για τη λογοτεχνική τους ποιότητα, αποτελούν χαρακτηριστικό δείγμα του είδους. Παραθέτουμε απόσπασμα:

«(La liberté qui) de tous les opprimés embrass la défense,
et fait du genre humain une famille immense
voilà la liberté que tu veux, que tu sers,
qui devra tôt ou tard conquéreur l'univers;
voilà la liberté que réclame la Grèce,
qu'on doit a ses vertus, qu'on doit a sa faiblesse,
Qu'il est temps d'accorder à ses longues douleurs.
La récit de ses maux a fatigué nos cœurs!...»

(Πρβλ. Glachant, ό.π., σ. 423-426. Για τη συνεστίαση πληροφορίες σε A. N., F7 6722, Prefet du Haut-Rhin au Ministre de l'Interieur, 18 octobre 1827).

91. Edouard Kneiff, *Notis Botzaris oder die Erstürmung von Missolonghi, Trauerspieler in Fünf Aufzügen*, Strassbourg, gedruckt bei P. H. Dannbach und zu finden bei Treuttel und Wurtz (1831). Ο ίδιος ο συγγραφέας εξέδωσε και άλλο δραματικό έργο με τον τίτλο *Der Veteran der Kaisergarde am 29tem Julius 1830* (Strassbourg, s. d.), εμπνευσμένο επίσης από τα σύγχρονα πολιτικά γεγονότα.

Le dernier jour de Missolongui, αντιπροσωπεύει την παρισινή σχολή.⁹² Ο Ozaneaux, ποιητής, δραματουργός και ιστοριογράφος, δίδασκε κατά την εποχή της έναρξης του απελευθερωτικού αγώνα τη ρητορική στο Colmar. Τις πρώτες συγκινήσεις που δοκίμασε αποφάσισε να αξιοποιήσει καλλιτεχνικά όταν στην πρωτεύουσα, όπου μετατέθηκε, παρωθήθηκε από τον στενό φίλο του Casimir Delavigne να συγγράψει ένα έργο θεατρικό, μόνο ικανό να του εξασφαλίσει την ευρύτερη δημοσιότητα. «Ο ηρωικός αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία τους, σημειώνει ο ίδιος μεταγενέστερα, διακατείχε τότε κάθε σκέψη. Το Μεσολόγγι, μετά μια θαυμαστή άμυνα θα υπέκυπτε. Τόλμησα να φέρω το θέμα επί σκηνής...»⁹³ Η πρώτη παράσταση δόθηκε πανηγυρικά, παρά τις επανειλημμένες παρεμβάσεις της λογοκρισίας, σ' αυτό το Οdéon στις 10 Απριλίου 1828. Αγνοώντας μάλιστα τις επιφυλάξεις της κριτικής, το κοινό του επιφύλαξε ιδιαίτερα ευνοϊκή υποδοχή.⁹⁴

Η έκδοση και η διάδοση των φιλελληνικών εντύπων στην πόλη του Στρασβούργου και γενικότερα στην Αλσατία αποδείχτηκε δυνατή χάρη όχι μόνο στο ενδιαφέρον του κοινού, αλλά και στην πρωτοβουλία εμπνευσμένων εκδοτών, όπως ο Levrault, ο Silbermann, ο Heitz, οι Treuttel και Würtz. Ο G. F. Levrault, από τους θεμελιωτές του περίφημου οίκου, συνετέλεσε στη συστηματική προβολή των ελληνικών θεμάτων, καθώς και στην εκπόνηση σειράς χαρτογραφικών εκδόσεων. Οι Silbermann, πατέρας και γιος, εκδηλώσαν μια ακόμη πτυχή της φιλελληνικής τους δραστηριότητας με την εκτύπωση στα περίφημα τυπογραφεία τους σειράς φιλελληνικών εντύπων. Ο F. G. Heitz στενά συνδύασε την προβολή του ελληνικού ζητήματος με την όλη ζωηρή δραστηριότητά του υπέρ της φιλελεύθερης κίνησης. Οι Treuttel και Würtz, συνιδιοκτήτες του περίφημου εκδοτικού οίκου με έδρα το Παρίσι, συνετέλεσαν αποφασιστικά στη διάδοση των κάθε μορφής φιλελληνικών εντύπων.⁹⁵

Η ευρεία κυκλοφορία των φιλελληνικών εντύπων συνοδεύτηκε και από σειρά δημόσιων φιλελληνικών εκδηλώσεων. Πολλάκις, το δημόσιο φρόνη-

92. *Le dernier jour de Missolongui, drame héroïque en 3 actes, en vers avec des chants*, par M. G. Ozaneaux, musique de M. Herold (Paris, Théâtre royal de l'Odéon, 10 avril 1828), Paris J. N. Barda, 1828.

93. *Erreurs poétiques de Georges Ozaneaux*, tome second, Paris, Amyot, 1849, σ. 2 κ.ε. (Πρόκειται για την επανέκδοση των ποιητικών έργων του Ozaneaux, συνοδευόμενη από πρόλογο και εισαγωγικό σημείωμα που είχε συνταχθεί από τον συγγραφέα, σ. 1-10).

94. L. Spach, *Georges Ozaneaux*, «Revue d'Alsace», 2e serie, 3e année (Colmar), 1862, σ. 511-2.

95. Ενδεικτικά, *Courrier du Bas-Rhin*, 1 Μαΐου 1827. Επίσης, στίχοι Hosemann σε συνεστίαση υπέρ του B. Constant (βλ. παραπάνω, σ. 191-192).

μα εκδηλώθηκε αυθόρμητα είτε με αναφωνήσεις υπέρ της Ελλάδας στη διάρκεια συγκεντρώσεων άσχετων αρχικά προς το ελληνικό ζήτημα, είτε με δημόσια άσματα,⁹⁶ είτε κυρίως με την ανάληψη αφιλοκερδών πρωτοβουλιών προς ενίσχυση του επαναστατικού αγώνα. Η «Société de la morale chrétienne» είχε εισηγηθεί την ειδική οργάνωση συναυλιών και καλλιτεχνικών παραστάσεων από το έτος 1825.⁹⁷ Σημαντική εντούτοις διάδοση στην Αλσατία θα εξασφάλιζαν οι εκδηλώσεις αυτές την άνοιξη του 1826, όταν τα δραματικά γεγονότα του Μεσολογγίου συνέγειραν όσο ποτέ άλλοτε την ευρωπαϊκή συνείδηση.

Την 22α Απριλίου δόθηκε στο Στρασβούργο η πρώτη συναυλία με σκοπό την ενίσχυση του αγώνα της ανεξαρτησίας. Οργανώθηκε χάρις κυρίως στην πρωτοβουλία του μουσικοδιδασκάλου C. Berg με τη συνδρομή επίλεκτων μουσικών και χορωδών της πόλης επαγγελματιών και ερασιτεχνών. Το πρόγραμμα περιελάμβανε εκτός από την εκτέλεση αποσπασμάτων κλασικών έργων και τη σύνθεση του Berg, *La cause des Grecs*, χορωδιακό άσμα. Η όλη εκδήλωση σημείωσε μοναδική καλλιτεχνική επιτυχία και χαιρετίστηκε από τον «*Courier du Bas-Rhin*» ως «η ωραιότερη αναμνήσις εορτή, την οποία είδαμε τα τελευταία χρόνια». Τόση ήταν μάλιστα η προσέλευση ώστε χρειάστηκε να επαναληφθεί στις 25 Απριλίου. Οι εισπράξεις που απέφεραν οι δύο εκδηλώσεις έμελλαν να υπερβούν τα 2.000 γαλλικά φράγκα.⁹⁸

Το παράδειγμα του Στρασβούργου έπεισαν να ακολουθήσουν και οι άλλες αλσατικές πόλεις. Στις 21 Μαΐου 1826 δόθηκε παρόμοια συναυλία στο Colmar και στις 18 Ιουνίου στη Μυλούζη με την ίδια πάντοτε επιτυχία.⁹⁹ Ακόμη και κωμοπόλεις, όπως η Sainte Marie-aux-Mines, φιλοδόξησαν και πέτυχαν να οργανώσουν μουσικές εκδηλώσεις, που συνέβαλλαν όχι μόνο στην οικονομική ενίσχυση αλλά και στην προβολή της ιερής υπόθεσης των Ελλήνων.¹⁰⁰ Παράλληλα με τις

96. P. Leuilliot, *L'Alsace au début du XIXe siècle...*, I, σ. 548. Χαρακτηριστική επίσης του φιλελληνικού πνεύματος είναι η σχεδίαση ταπετσαριών από την πρότυπη βιομηχανία του Zuber στη Μυλούζη, οι οποίες αναπαριστούσαν το πυρπολικό του Κανάρη να ανατινάξει την τουρκική ναυαρχίδα. Στο ίδιο.

97. *Journal de la Société de la Morale Chrétienne*, t. 6 (1826), σ. 2412.

98. A. N., F7 6722, Préfet du Haut Rhin au Ministre de l'Intérieur, 23 avril 1826 (Ο νομάρχης διαπίστωνε με ικανοποίηση ότι επικράτησε απόλυτη τάξη κατά την εκδήλωση). Περισσότερο εκτενείς πληροφορίες, *Courrier du Bas-Rhin*, 16, 20, 23, 25, 27 Απριλίου 1826.

99. *Courrier du Bas-Rhin*, 6, 22 Ιουνίου 1826. Για τη σχετική προετοιμασία στο Colmar, A. N., F7 6722, Préfet du Haut Rhin au Secrétaire d'Etat de l'Intérieur, 13 mai 1826.

100. Στο ίδιο.

μουσικές εκδηλώσεις, οργανώθηκαν στις μεγαλύτερες αλσατικές πόλεις, κυρίως στο Στρασβούργο, παραστάσεις θεατρικών έργων που αναφέρονταν στην Ελλάδα. Ενδεικτική είναι η αναφορά στο πρόγραμμα των εμφανίσεων της δεσποινίδας Duchesnois, πρωταγωνίστριας του Théâtre Français, που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ 15 και 20 Ιουλίου 1826. Μεταξύ των έργων που μνημονεύονται είναι η *Φαίδρα*, η *Αριάδνη*, η *Ιφιγένεια εν Αυλίδι* και ακόμα η τραγωδία *Λεωνίδα*, της οποίας η πρώτη παράσταση είχε δοθεί στη σκηνή του Odéon στις 26 Δεκεμβρίου 1825 και είχε γνωρίσει στη διάρκεια του ίδιου έτους τρεις εκδόσεις.¹⁰¹ Εκτός όμως από την αναπαράσταση έργων που αντλούσαν την έμπνευση από την αρχαία ελληνική ιστορία και μυθολογία, οι θεατρικές παραστάσεις έδιναν ενίοτε την αφορμή για την προβολή του φιλελληνικού ενδιαφέροντος. Τον Μάρτιο του 1828, λόγω χάριν, της παράστασης του έργου *Irène, ou le siège de Napoléon* προηγήθηκε η εκτέλεση του συμφωνικού έργου *Le triomphe des Grecs*.¹⁰²

Αν η διάδοση των φιλελληνικών ιδεών, η οποία επιτεύχθηκε χάρη στην ποικίλη δραστηριότητα των ατόμων και των σωματείων, την κυκλοφορία των εντύπων και την οργάνωση ειδικών καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, επέτρεψε στη γαλλική κοινή γνώμη να ενστερνιστεί τα ελληνικά δίκαια και να ασκήσει αναμφισβήτητη πίεση στους ιθύνοντες, η οικονομική αρωγή των φιλελληνικών κύκλων συνέβαλε, και αυτή στη συντήρηση του επαναστατικού αγώνα. Η πρώτη συστηματική συλλογική προσπάθεια για την οικονομική ενίσχυση των Ελλήνων αναλήφθηκε και πάλι εντός των κόλπων της *Société de la morale chrétienne*.¹⁰³ Το έτος 1823 συστάθηκε η πρώτη επιτροπή με σκοπό να οργανώσει ένα σύστημα τακτικών συνδρομών υπέρ των Ελλήνων προσφύγων στη Γαλλία.¹⁰⁴ Η πρωτοβουλία αυτή, η οποία ανταποκρινόταν στο ανθρωπιστικό πνεύμα της εταιρίας, απέφερε μεταξύ των ετών 1823 και 1825, 7.331 φράγκα. Μεταξύ των πλέον τακτικών συνδρομητών περιλαμβάνονται τα ονόματα των Treuttel, Würtz, Turckheim, Kammerer, επιφανών Αλσατών και μελών της εται-

101. «Leonidas», tragédie en cinq actes, par M. Pichat de l'Isère, Présentée pour la première fois sur le Théâtre Français, le 26 novembre 1825, Paris, Ponthieu, 1825. Περί των εμφανίσεων της Duchesnois, *Courrier du Bas-Rhin*, 9 Ιουλίου 1826.

102. *Courrier du Bas-Rhin*, 16 Μαρτίου 1828.

103. Στη χρονικά πρώτη μεμονωμένη πρωτοβουλία για την οργάνωση εισφορών υπέρ του ελληνικού αγώνα αναφέρεται προφανώς το έντυπο, *Souscription française en faveur des Grecs*, Paris, impr. De F. Didot, 1821.

104. Βλ. ιδίως την εισηγητική πρόταση του δικηγόρου Mahul, *Journal de la Société de la Morale Chrétienne*, t. 2 (1823), σ. 178-180.

ρίας, αλλά και μνημονεύονται οι εισφορές των ανώνυμων ιδιωτών της ιδιαίτερης επαρχίας τους, όπως η συνδρομή των νέων από το χωριό Barr.¹⁰⁵

Η δημιουργία κατά το έτος 1825 της *Société philanthropique en faveur des Grecs* παρέσχε τις προϋποθέσεις για την οργάνωση των συνδρομών σε πανεθνική κλίμακα. Η σημασία της πρωτοβουλίας αυτής για την οικονομική ενίσχυση του ελληνικού απελευθερωτικού αγώνα υπήρξε, όπως είναι γνωστό, αποφασιστική. Στα τέσσερα έτη της δραστηριότητάς της η φιλελληνική επιτροπή συγκέντρωσε και διέθεσε 1.642.017 γαλλικά φράγκα.¹⁰⁶ Στη γενική προσπάθεια συμμετείχαν ενεργά και οι επαρχίες του Κάτω και του Άνω Ρήνου.

Στο Στρασβούργο την πρώτη πρωτοβουλία ανέλαβε η τεκτονική στοά «Coeurs Fidèles». Μετά από πρόταση, η οποία υποβλήθηκε στη σύνοδο της 3 Μαΐου του 1825, οργανώθηκαν τέσσερις επί μέρους υπεύθυνες επιτροπές υπό τους Stammer, Riche, Vennin, Silbermann και μια πέμπτη υπό την αιγίδα του *Casino littéraire*. Την 25 Ιουλίου ανακοινώθηκε η συγκέντρωση του συνολικού ποσού των 500 φράγκων, το οποίο και θα σταλεί κατά μέγα μέρος στον Firmin Didot. Την πρώτη αυτή αποστολή ακολούθησε περί τα τέλη Αυγούστου και δεύτερη από 400 φράγκα.¹⁰⁷ Η πρώτη αυτή πρωτοβουλία μολονότι αναλήφθηκε εντός του στενότερου τεκτονικού κύκλου, προβλήθηκε επίμονα από τον *Courrier du Bas-Rhin*, εφημερίδας του Silbermann, επιφανούς μέλους της *Coeurs Fidèles*, και συνετέλεσε στην ενθάρρυνση για την ανάληψη μιας ευρύτερης προσπάθειας στην πόλη του Στρασβούργου.¹⁰⁸

Εμψυχωτής της ευρύτερης αυτής προσπάθειας υπήρξε ο Louis Schertz, μια από τις πλέον εξημμένες κεφαλές αυτής της πόλης, κατά την άποψη των αρχών, ο πιο δραστήριος, ο πιο θαρραλέος μεταξύ των Αλσατών πατριωτών, ο οποίος απέθανε μέσα σε στερήσεις ως αποτέλεσμα της εξαιρετικής καλωσύνης και της εμμονής του να αρνείται κάθε δημόσιο αξίωμα, σύμφωνα με την παρατήρηση του J. Coulmann.¹⁰⁹ Τα πενιχρά αποτελέσματα του εγχειρήματος του Stoeber

105. *Journal de la Société de la Morale Chrétienne*, t. 2 (1823), σ. 181, 303-304, t. 3 (1824), σ. 64, 323.

106. *Documents relatifs à l'état présent de la Grèce, publiés d'après les communications du comité philhellénique de Paris*, juillet 1828 - février 1829, Dixième No, 1829, σ. 79.

107. B. N. Man., FM3, 513, Str. Les Coeurs Fidèles. Livre d'Architecture, 1824-1827 (Συνεδριάσεις 3, 27 Μαΐου, 3 Ιουνίου, 25 Ιουλίου 1825). Επίσης, *Courrier du Bas-Rhin*, 4, 7, 28, 30 Αυγούστου 1825.

108. Στο ίδιο.

109. P. Leuilliot, *Benjamin Constant en Alsace...*, «Revue d'Alsace», t. 90 (1950-51), σ. 115.

να ανταποκριθεί στις εκκλήσεις της Φιλελληνικής Επιτροπής των Παρισίων,¹¹⁰ διαδεχόταν ήδη η αθρόα εγγραφή συνδρομητών υπέρ των Ελλήνων. Τον Δεκέμβριο του 1826 σε μόνη την πόλη του Στρασβούργου 370 άτομα είχαν σπεύσει να αναλάβουν την υποχρέωση για μηνιαία καταβολή ενός μικρού ποσού. Οι συνδρομές συνεχίσθηκαν έως τον Ιούνιο του 1828 και απέφεραν συνολικά 5.676 γαλλικά φράγκα.¹¹¹ Η συμβολή αυτή της αλσατικής μητρόπολης στον ελληνικό αγώνα συνοδεύτηκε από αξιοσημείωτες ομαδικές εισφορές πλήθους μικρών κοινοτήτων της επαρχίας του Κάτω Ρήνου. Οι κάτοικοι των κωμοπόλεων και των χωριών, με προεξάρχοντες συνήθως τους τοπικούς εκπροσώπους της προτεσταντικής εκκλησίας, όπως οι πάστορες Oberlin, Raucher και Keller, είχαν δείξει ενεργό ενδιαφέρον από τους πρώτους μήνες του 1826.¹¹²

Η συμμετοχή των κατοίκων του Στρασβούργου στη γενική προσπάθεια για την οικονομική ενίσχυση των Ελλήνων, βάσει του συστήματος των τακτικών εβδομαδιαίων ή μηνιαίων εισφορών, χωρίς να υπερβάλει ποσοτικά τη συνεισφορά άλλων γαλλικών πόλεων, προηγήθηκε χρονικά. Το τελευταίο υποστηρίζει και ο *Courier du Bas-Rhin*, του οποίου η ένθερμη συμπαράσταση συνετέλεσε αποφασιστικά στην ευόδωση της ενεργού πρωτοβουλίας του Louis Schertz.¹¹³ Η έγκριτη εφημερίδα του Στρασβούργου δεν θα παύσει να απευθύνει τις πιο θερμές παρακινήσεις για την οικονομική ενίσχυση των Ελλήνων, θα ενθαρρύνει και θα προβάλλει κάθε πρωτοβουλία προς την κατεύθυνση αυτή και θα δώσει στη δημοσιότητα τις εμπνευσμένες εκκλήσεις, τις οποίες ο Jean-Gabriel Eynard απηύθυνε μέσω του Schertz προς τον αλσατικό λαό. Οι λόγοι του Ελβετού φιλέλληνα, οι οποίοι και είχαν τοποθετηθεί επικεφαλής της κατάστασης των συνδρομών, αναδημοσιεύονταν από τις στήλες της: «Αν οι επιτροπές και όλοι όσοι ενδιαφέρονται για την τύχη των Ελλήνων βοηθήσουν αυτήν τη συνδρομή,

110. *Courrier du Bas-Rhin*, 6 Ιουνίου, 3 Δεκεμβρίου 1826.

111. Str., B. N. U., *Manuscrits*, 1535, *Correspondance de L. Schertz, négociant à Strasbourg, au sujet des souscriptions de la Société philanthropique en faveur des Grecs* (1828).

112. *Documents relatifs à l'état présent de la Grèce, publiés d'après les communications du comité philhellénique de Paris*, No 3 (août-septembre 1826), σ. 79-81, No 4 (octobre-novembre 1826), σ. 44, No 5 (dec. 1826 - janvier 1827), σ. 40, No 7 (avril, mai et juin 1827), σ. 69, No 8 (juillet, août, sept. et octobre 1827), σ. 61. Επίσης, *Courrier du Bas-Rhin*, 31 Δεκεμβρίου 1826.

113. Η εφημερίδα δημοσίευε τακτικά τις κατά μήνα ανακοινώσεις του Schertz επί των εισπραχθέντων ποσών: 25 Ιανουαρίου, 22 Φεβρουαρίου, 29 Μαρτίου, 1 Μαΐου, 31 Μαΐου, 28 Ιουνίου, 2 Αυγούστου, 2 Σεπτεμβρίου, 4 Οκτωβρίου, 23 Οκτωβρίου, 5 Δεκεμβρίου 1827, 5 Φεβρουαρίου, 6 Μαρτίου, 6 Απριλίου, 11 Μαΐου, 12 Ιουνίου, 8 Ιουλίου 1828. Εκτός αυτού, στα γραφεία της εφημερίδας είχε ανοιχθεί κατάσταση συνδρομητών υπέρ του ελληνικού αγώνα (ορ. cit., 31 Δεκεμβρίου 1826, 14 Ιανουαρίου 1827).

αναλαμβάνω την υποχρέωση να αφιερώσω όλον τον χρόνο και όλες τις δυνάμεις μου, καθώς και μέρος της περιουσίας μου, για να συνδράμω το δυστυχές τούτο έθνος». ¹¹⁴ Σε απάντηση του ενεργού ενδιαφέροντος των Αλσατών για την οικονομική ενίσχυση των επαναστατών, ο Eynard έσπευδε να υπογραμμίσει: «Κύριοι! Με επιστολή, με την οποία ένας από εσάς με τίμησε πληροφορώντας με περί του ζήλου που επιδείξατε σε απάντηση της έκκλησής μου υπέρ των Ελλήνων, μου επέτρεψε να δοκιμάσω ζωηρό αίσθημα ευγνωμοσύνης. Είμαι ευτυχής διαπιστώνοντας ότι δεν υπερέβαλα σε εικασίες σ' ό,τι αφορά το ενδιαφέρον που εμπνέει ένα έθνος τόσο δυστυχισμένο και τόσο ηρωικό». ¹¹⁵

Οι συνδρομές διακόπηκαν τον Αύγουστο του 1828 όταν η ενεργός διπλωματική παρέμβαση των Δυνάμεων έθεσε τις πολιτικές βάσεις για την οριστική επίλυση του ελληνικού ζητήματος. ¹¹⁶ Η *Société philanthropique en faveur des Grecs*, η οποία κατηύθυνε την επί μέρους δραστηριότητα των επαρχιακών επιτροπών, απάντησε αρνητικά στην πρόθεση του Schertz να συνεχίσει το φιλελληνικό έργο του: «Επαινώντας ειλικρινά τον πεφωτισμένο και φιλόανθρωπο ζήλο, ο οποίος σας κατηύθυνε στην οργάνωση των συνδρομών που απέφεραν τόσο πλούσια αρωγή στους Έλληνες, η Επιτροπή λυπάται για την αδυναμία της να δεχτεί μια πρόταση, που θα εμφάνιζε μεταξύ των εισπράξεων της ποσό, του οποίου αδυνατεί να δικαιολογήσει τη χρήση». ¹¹⁷ Αυτός ο Eynard, ο οποίος διατηρούσε την πρωτοβουλία της αξιοποίησης και της διάθεσης των εισπράξεων των διάφορων εθνικών επιτροπών, ειδοποιούσε τον Schertz ότι μέρος των εισπράξεων της επιτροπής του Στρασβούργου, 867 40 φράγκα, είχε παραμείνει αδιάθετο και προοριζόταν ήδη για την περίθαλψη και την εκπαίδευση ελληνοπαίδων προσφύγων. ¹¹⁸

Στον Άνω Ρήνο, το ενδιαφέρον που εκδηλώθηκε για την οικονομική ενίσχυση του ελληνικού αγώνα ήταν ανάλογο με εκείνο της επαρχίας του Κάτω Ρήνου. Οι πρώτες γενναίες πρωτοβουλίες εκδηλώθηκαν ενωρίς στη διάρκεια του έτους 1826. ¹¹⁹ Οι προοδευτικοί βιομήχανοι της περιοχής, όπως οι Gros-Davil-

114. *Courrier du Bas-Rhin*, 31 Δεκεμβρίου 1826.

115. Στο ίδιο.

116. A. N., F7 6684, 1ère Division de la Police, 3e Bureau. Rapport du 26 novembre 1828.

117. Str., B.N.U., *Manuscripts*, 1535, Société Philanthropique en faveur des Grecs à M. Louis Schertz, No 482, Paris, le 16 août 1828. Η επιστολή απετέλεσε απάντηση στην επιστολή του Schertz προς τη Société Philanthropique με ημερομηνία 7 Ιουλίου 1828.

118. Str., B.N.U., *Manuscripts*, 1535, J. - G. Eynard a L. Schertz, 6 août 1828.

119. A. N., F7 6722, Préfet du Haut Rhin au Secrétaire d'Etat de l'Intérieur, 13 mai 1826. *Documents relatifs à l'état présent de la Grèce...*, No 3 (août-septembre 1826), σ. 79-80. No 4

lier και Roman, ο Zuber, οι Hartmann, έσπευδαν να διενεργήσουν μεταξύ των υπαλλήλων και των εργατών τους εράνους ιδιαίτερα αποδοτικούς.¹²⁰ Οι πρώτες κυρίες της Μυλούζης περιόδευσαν στην πόλη και συνέλεξαν κάθε είδους δώρα και προσφορές υπέρ του επαναστατικού αγώνα.¹²¹ Συνεπικουρούμενοι από τους τοπικούς δημάρχους και τους προέδρους των κοινοτήτων, οι νέοι του Munster εξέρχονταν στα περίχωρα της κωμόπολης και διωργάνωναν ειδικό έρανο, ο οποίος απέφερε πάνω από 1500 φράγκα.¹²² Από τον Ιανουάριο του 1827, οργανώνονταν στην Μυλούζη, κατά το πρότυπο του Στρασβούργου, μηνιαίες συνδρομές υπέρ της επανάστασης. Η ειδική επιτροπή, η οποία συστάθηκε υπό την καθοδήγηση του J. Zuber, απηύθυνε έκκληση προς τους κατοίκους της πόλης διαδηλώνοντας την ανάγκη για την ενίσχυση του ηρωικού ελληνικού έθνους, το οποίο ήδη υποφέρει το πλέον φρικτό μαρτύριο, τον λιμό.¹²³ Η έκκληση βρήκε εντυπωσιακή απήχηση στους εύπορους κατοίκους της βιομηχανικής Μυλούζης. Τον πρώτο μόνο μήνα συγκεντρώθηκαν 3079 φράγκα¹²⁴ και έως την 1^η Ιουλίου 1827 το ποσό έφτασε σε 4982 φράγκα.¹²⁵ Στη διάρκεια των πρώτων εξαμήνων η κεντρική επιτροπή της Μυλούζης ήταν σε θέση να αναγγείλει την συγκέντρωση 11.080 φράγκων, ως προϊόν των συνολικών εισπραξιών στην επαρχία του Άνω Ρήνου.¹²⁶

Οι προσπάθειες για την οικονομική ενίσχυση των Ελλήνων δεν συνάπτονται αποκλειστικά και μόνο με το σύστημα των εισφορών και των τακτικών συνδρομών. Από τον Αύγουστο ήδη του 1821, μετά από παρακίνηση του J. Coulmann, η Delphine Gay –μέλλουσα κυρία de Girardin– αποστέλλει στο Στρασβούργο τους τελευταίους στίχους της, αφιερωμένους στους Έλληνες, χάριν της οικονομικής ενίσχυσής τους.¹²⁷ Η απλή ανάγνωση του εξωφύλλου πολλών φιλελληνικών εντύπων, επί των οποίων αναγράφεται ότι η πώλησή τους πραγματοποιείται

(octobre-novembre 1826), σ. 44. *Courrier du Bas-Rhin*, 30 Απριλίου, 9 Μαΐου 1826 (συνδρομές σε Wesserling και Ste Marie-aux-mines).

120. *Documents relatifs à l'état présent de la Grèce...*, No 6 (février-mars 1827), σ. 43, No 7 (avril, mai-juin 1827), σ. 69, No 8 (juillet, août, septembre, octobre, novembre 1827), σ. 54-5, 61-2, No 10 (juillet 1828 - février 1829), σ. 71.

121. *Courrier du Bas-Rhin*, 7 Μαΐου 1826.

122. *Courrier du Bas-Rhin*, 14 Μαΐου 1826.

123. *Courrier du Bas-Rhin*, 4 Ιανουαρίου 1827.

124. *Documents relatifs à l'état présent de la Grèce...*, No 6 (février-mars 1827), σ. 43.

125. *Documents relatifs à l'état présent de la Grèce...*, No 6 (février-mars 1827), σ. 54-5.

126. Στο ίδιο.

127. J. J. Coulmann, *Réminiscences I*, σ. 324. P. Leuilliot, *L'Alsace au début du XIXe siècle...*, I, σ. 309.

«au profit des Grecs», αποδεικνύει ότι το σύστημα τούτο της οικονομικής ενίσχυσης έλαβε με την πάροδο του χρόνου σημαντική έκταση. Τον ίδιο σκοπό θα εξυπηρετήσει, πέρα από την προβολή των ελληνικών δικαίων, και η οργάνωση συναυλιών και καλλιτεχνικών εκδηλώσεων.¹²⁸ Η ενθουσιώδης πράγματι πρωτοβουλία των Αλσατών φιλελλήνων δεν έπαυσε να αναζητεί την ευκαιρία προκειμένου να εκδηλωθεί ενεργά. Στη διάρκεια δείπνου των Αλσατών κατοίκων της γαλλικής πρωτεύουσας θα διενεργηθεί έρανος υπέρ των Ελλήνων.¹²⁹

Ευρύτατη απήχηση θα έχει την άνοιξη του 1827 η έκκληση του Silbermann για την εξαγορά των εξανδραποδισμένων τέκνων του Κυπρίου Χατζή-Πετράκη. Ο Χατζή-Πετράκης ήταν παλαιός προεστός της επαρχίας της Κυθραίας, γνωστός στη Μεγαλόνησο εξίσου για τα πλούτη και για την αγαθοεργό δραστηριότητά του. Μη μεταβαίνοντας, παρά την πρόσκληση του Πασά στη Λευκωσία, όπως έπραξαν οι άλλοι πλούχοντες, απέφυγε τον μαρτυρικό θάνατο, καταφεύγοντας στον Βρεττανό πρόξενο στη Λάρνακα και, τελικά, έφθασε στη Μασσαλία. Ο Πασάς όμως εξοργίστηκε τόσο, ώστε δεν δίστασε να κατάσχει την περιουσία και να εξανδραποδίσει τη σύζυγο και τα δώδεκα τέκνα του. Όταν πληροφορήθηκε τα συμβάντα, ο Πετράκης κατέφυγε στην επαιτεία προκειμένου να εξεύρει τα απαιτούμενα ποσά για την εξαγορά των μελών της οικογένειάς του. Μετά από μακρά περιοδεία στη βόρεια Γαλλία, κατέληξε τον Μάρτιο του 1827, στο Στρασβούργο. Ο Silbermann, στον οποίο αρχικά κατέφυγε, συγκινήθηκε τόσο ώστε δεν αρκέστηκε στη διενέργεια απλού εράνου για την ενίσχυσή του, αλλά έκαμε και θερμή έκκληση στους συμπατριώτες του προκειμένου να εξασφαλίσει την εξαγορά ενός τουλάχιστον από τα παιδιά του. Χωρίς χρονοτριβή πληρώθηκε ειδική κατάσταση συνδρομητών, ενώ γνωστοί φιλέλληνες, όπως ο καθηγητής Matter, ο Richard, ο μουσικοδιδάσκαλος Berg, οργάνωναν παράλληλα ειδικούς επωφελείς εράνους. Το ποσό που συγκεντρώθηκε, 2.544 φράγκα, κατατέθηκε σε Τράπεζα της πόλης προκειμένου να διατεθεί για την εξαγορά του πρωτότοκου γιου του Πετράκη, ενώ παράλληλα άλλη κατάσταση, η οποία απέβλεπε στη μεταγενέστερη συντήρηση και εκπαίδευσή του, παρέμενε πάντοτε ανοιχτή. Μετά το Στρασβούργο, εξάλλου, επισκέφθηκε τις περιοχές της Μυλούζης και του Colmar και έτυχε της αγαθοεργού ενίσχυσης των κατοίκων του Άνω Ρήνου, ιδίως του Zuber και του πάστορα Meyer. Είχε μόλις επανέλθει στην αλσατική πρωτεύουσα, όταν πληροφορήθηκε ότι οι μεν δύο

128. Βλ. παραπάνω, σ. 194 κ.ε.

129. *Courrier du Bas-Rhin*, 9 Μαΐου 1826.

γιοί του βρίσκονταν ήδη στα χέρια του Άγγλου προξένου, αλλά οι επτά από τις δέκα θυγατέρες του, καθώς και ο γαμβρός του, είχαν αποβιώσει...¹³⁰

Η φιλελληνική κίνηση στην πόλη του Στρασβούργου και στις επαρχίες του Ρήνου δεν αποτελεί αυτόνομο μόνο φαινόμενο αλλά και έκφραση του γενικότερου φιλελληνικού κινήματος της εποχής. Τα κοινά σημεία με τις ανάλογες φιλελληνικές εκδηλώσεις στις χώρες και τις επαρχίες της δυτικής Ευρώπης είναι πολλά, αλλά και οι ιδιότυπες εκφάνσεις του είναι επίσης χαρακτηριστικές. Η παρουσία ειδικότερων λογοτεχνικών εκφράσεων, αντιπροσωπευτικών της παράλληλης γαλλικής και γερμανικής επίδρασης, η χαρακτηριστική κινητοποίηση των εκπροσώπων της προτεσταντικής κοινότητας και, κυρίως, η πλήρης σχεδόν ταύτιση της φιλελληνικής με τη φιλελεύθερη κίνηση προσδίδουν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία του. Εκτός όμως από το συγκεκριμένο περιεχόμενο, η εκδήλωση του φιλελληνικού φαινομένου στην Αλσατία ενέχει και μια γενικότερη σημασία. Στο σημείο διασταύρωσης των οδών και των ιδεών, οι οποίες ενώνουν τις επί μέρους ευρωπαϊκές εθνότητες, η Γαλλία του Ρήνου δεν ήταν δυνατό να μείνει αδιάφορη στη φωνή που προερχόταν από τους προμαχώνες του ευρωπαϊκού στρατοπέδου. Η φιλελληνική κίνηση του Στρασβούργου, πόλης γαλλικής και μητρόπολης –τότε και σήμερα– ευρωπαϊκής, εκφράζει και συμβολίζει την συνέγερση της ευρωπαϊκής συνείδησης υπέρ των Ελλήνων.

ABSTRACT

KONSTANTINOS SVOLOPOULOS: *Greek philellenism during the greek revolution. The city of Strasbourg and the rhine provinces.*

Some of the first voices raised in defense of the Greek Revolution in 1821 were from the economically prosperous and ideologically varied Alsace. Jean-Geoffroi Schweighauser, professor in the University, the poet Stoeber

130. G. Silbermann, *Notice sur Tschelebi Hadgi Petraki, ancien primat du district de Cythère dans l'île de Chypre*, Strasbourg, de l'imprimerie de Mme Ve Silbermann, 1827. *Courrier du Bas-Rhin*, 18, 20, 25, 29 Μαρτίου, 1, 8 Απριλίου 1827. Επίσης, Α. Ν., F7 6723A (Αλληλογραφία μεταξύ του Νομάρχη του Κάτω Ρήνου και του Υπουργείου Εσωτερικών, Μάρτιος-Απρίλιος 1827). Περί της περιδείας του Πετράκη στην επαρχία του Άνω Ρήνου, Α. Ν., F3 6723A, Préfet du Haut Rhin au Ministre de l'Intérieur, 24, 28 mars, 2, 7 avril 1827. Ο Πετράκης εγκατέλειψε τελικά το Στρασβούργο τον Αύγουστο του 1829 κατευθυνόμενος στην Ελλάδα μέσω Λιβόρνου (Α. Ν., F7 6723A, Préfet du Bas-Rhin au Ministre de l'Intérieur, 26 août 1829).

and General Foy, all liberals, helped the Greek Cause through speeches, written texts and poems. The devotion of many Europeans to this Cause, accused by the conservatives as a pretext for the political activity of the liberals, made Alsace a meeting point of French, German and Swiss secret Societies, as many volunteers headed towards the Southern Balkans to fight by the side of the Greeks.

The “Société de la Morale Chrétienne” is the first organized collective action, having as its members many representatives of the political and entrepreneurial sphere of the province. Benjamin Constant, its president since 1825, was a liberal political leader who attempted to combine civilian rights with national sovereignty.

Newspapers of the region, as well as the freemasons, expressed clearly their disposition in favor of the Greek Cause. Admirers of the Greek Antiquity, Romantics and, mainly, Protestants, all took sides with the philhellenic movement.

The number of publications about Greece increased drastically from 1821 to 1828. Treaties about the political problem and the revolution in Greece, monographs of persons related to the Greek fight against the Ottomans, appeals in favour of the Greek Cause and books about the geography of the area replaced historical treaties about Greek antiquity, that were mostly published before the Revolution. At the same time the people of Alsace gave an important economical assistance to the Greek fighters, mostly organized by committees and encouraged by the local newspapers. This assistance ceased in August 1928, when the diplomatic intervention of the European Powers paved the way for the solution of the Greek Question.

Philhellenism in Strasbourg and in the rest of Alsace, as part of the expression of solidarity in various parts of Europe, has a special interest, as Strasbourg was, and still remains, a crossroads of ideas that unite the European ethnicities.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

